

VĚDA A POLITIKA

Německé společenskovední ústavy v zahraničí
(1880–2010)

JIŘÍ PEŠEK / LUCIE FILIPOVÁ
a kolektiv

KAROLINUM

Věda a politika

Německé společenskovědní ústavy
v zahraničí (1880–2010)

**Jiří Pešek,
Lucie Filipová
a kolektiv**

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2013

© Jiří Pešek, Lucie Filipová a kol., 2013

Text knihy vznikl v rámci výzkumného záměru Fakulty sociálních věd UK
(MSM0021620841).

ISBN 978-80-246-2175-3

ISBN 978-80-246-2772-4 (pdf)

Charles University
Karolinum Press 2013

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D.

*Text knihy vznikl v rámci výzkumného záměru Fakulty sociálních věd UK
(MSM0021620841).*

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Pešek, Jiří

Věda a politika : německé společenskovední ústavy v zahraničí (1880–2010) / Jiří Pešek, Lucie Filipová a kol.

Vyd. 1. – Praha : Karolinum, 2013

Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze

ISBN 978-80-246-2175-3

930 * 3 * 351.854 * 93/94:061.6 * 001:061 * 001:32 * 327 * (430) * (100)

– Stiftung DGIA

– 1880–2010

– 19.–21. stol.

– historiografie – Německo – 19.–21. stol.

– společenské vědy – Německo – 19.–21. stol.

– vědní politika – Německo – 19.–21. stol.

– vědní politika – mezinárodní kontext

– historické ústavy – země světa – 19.–21. stol.

– vědecké instituce a organizace – země světa – 19.–21. stol.

– věda a politika – Německo – 19.–21. stol.

– věda a politika – mezinárodní kontext

– Německo – mezinárodní vztahy – 19.–21. stol.

– země světa – mezinárodní vztahy – 19.–21. stol.

– kolektivní monografie

930 – Historická věda. Pomocné vědy historické. Archivnictví [8]

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

Text © Jiří Pešek, Lucie Filipová a kol., 2013

ISBN 978-80-246-2175-3

Obsah

Německé společenskovědní ústavy v zahraničí: specifický fenomén evropské vědecké scény <i>Jiří Pešek – Lucie Filipová</i>	9
Současná německá zahraniční vědecká a kulturní politika – pojmy, instituce, vztahy <i>Miroslav Kunštát</i>	15
Kariéry a konkurence pojmů	15
Instituce, instrumenty, cíle	17
Na cestě k relativní autonomii: zahraniční vědní politika	20
Zahraníční kulturní politika a zahraniční vědní politika	22
Příznivá konstelace dalšího výzkumu: akord historie a mezinárodních vztahů?	25
Německé historické ústavy v zahraničí a německá zahraniční kulturní politika: Nadace DGIA <i>Volker Zimmermann</i>	29
Úvod	29
Výchozí situace	29
Centralizace a financování: nová úprava	32
Dopady reformy na společenskovědní ústavy	36
Závěr	40
Právní základ německé kulturní politiky a německých společenskovědních ústavů v zahraničí <i>Petr Mlsna – Dagmar Černá</i>	43
Úvod	43
Německá zahraniční kulturní politika	44
Německé společenskovědní ústavy a právní rámec jejich fungování	46
Závěr	52
Německý historický ústav v Římě <i>Jiří Pešek – Petr Šafařík</i>	53
Založení ústavu	53
Rostoucí prestiž na počátku 20. století	57
Útlum aktivit v meziválečném období a postavení ústavu v nacifikované vědě	60
Znovuzaložení ústavu po roce 1945	66
Nový rozmach v 60. letech	73
„Ospalá“ 70. a 80. léta	79
Reformní 90. léta	82
Na počátku 21. století	88
Aktuální profil	91
Německý historický ústav v Paříži <i>Lucie Filipová – David Emler</i>	99

Založení a stručná historie ústavu	102
Zaměření a aktuální profil	109
Publikační činnost	115
Propojení s francouzskou historiografií	121
Klíčové osobnosti.	124
Závěr	130
Německý historický ústav v Londýně	
<i>Nina Lobmann</i>	133
Založení a budování ústavu	135
Zaměření a profil.	152
Závěr.	165
Německý historický ústav ve Washingtonu	
<i>Tomáš Nigrin</i>	167
Založení ústavu	168
Ředitelé	170
Zaměření a aktuální profil	174
Publikační činnost	178
Závěr.	182
Německý historický ústav ve Varšavě	
<i>Jiří Vykoukal</i>	183
Stručná historie ústavu a základní charakteristika.	183
Výzkumná činnost.	189
Závěrem: ústav v polských očích	212
Německý historický ústav v Moskvě	
<i>Jiří Pešek</i>	223
Cesta k založení ústavu	223
Zahájení činnosti.	227
Bonwetschova ředitelská éra: vybudování ústavu	228
Evaluace a převedení ústavu pod Nadaci DGIA.	237
Nové vedení	238
Orientální ústavy v Bejrútu a Istanbulu	
<i>Monika Březinová</i>	245
Stručná historie a cesta k osamostatnění.	246
Orientální ústav v Bejrútu	248
Orientální ústav v Istanbulu	251
Závěr.	253
Německý ústav pro japonská studia	
<i>Ota Konrád</i>	255
Výzkumné zaměření	256
Publikační činnost a nabídka stipendií.	259
Závěr.	261
Německá kunsthistorie v Itálii	
<i>Anita Pelánová</i>	263
Německý archeologický ústav	264
Římská vila Massimo (Accademia Tedesca) a florentská vila Romana	269
Bibliotheca Hertziana v Římě	273
Uměleckohistorický ústav ve Florencii.	276

Německý archeologický ústav v Athénách

<i>Kateřina Králová</i>	283
Německé působení v Řecku	284
Před založením ústavu	286
Doba Schliemannova a Dörpfeldova	288
Karo a ústav mezi světovými válkami	291
Vzestup nacismu a počátek války	294
Nacistická okupace	296
Ústav a německé vyrovnání s minulostí	300
Ústav od 70. let do současnosti	304
Závěr	306
Závěr	
<i>Jiří Pešek – Lucie Filipová</i>	309
Rozhovory	
Rozhovor s prof. dr. Michaelem Matheusem	
<i>Jiří Pešek – Nina Lohmann</i>	315
Rozhovor s prof. dr. Heinzem Duchhardtem	
<i>Jiří Pešek</i>	341
Právní normy	
Zákon o zřízení Nadace německých společenskovědních ústavů v zahraničí (DGIAG)	355
Statut Nadace německých společenskovědních ústavů v zahraničí	361
Zusammenfassung	369
Výběrová bibliografie	372
Seznam zkratek	375
Seznam tabulek	379
Seznam grafů	380
Jmenný rejstřík	381

Německé společenskovědní ústavy v zahraničí: specifický fenomén evropské vědecké scény

Jiří Pešek – Lucie Filipová

Skutečnost, že jsme se na katedře německých a rakouských studií, součásti Institutu mezinárodních studií na Fakultě sociálních věd UK (IMS FSV UK), rozhodli v rámci projektu tzv. výzkumného záměru¹ zpracovat přehlednou analytickou informaci o charakteru, historii a vědeckých i zahraničněpoliticky definovaných úkolech a výkonech sítě německých společenskovědních ústavů v zahraničí, byla primárně motivována dosud spíše nahodilými setkáními s pracovníky i publikacemi těchto ústavů a především snahou poučit se hlouběji o konceptu i činnosti této sítě.² Naši pozornost vzbudila též diskuse o míře vědecké nezávislosti v rámci unifikace sítě ústavů, resp. o podřízení soustavy těchto, především historicky orientovaných ústavů státnímu dirigismu, která probíhala v německých médiích od počátku nového tisíciletí. Již po prvních orientačních rešerších v problematice se ovšem ukázalo, jak zajímavé, ale i jak náročné téma síť německých ústavů v zahraničí představuje. Ozřejmili jsme si, že zkoumáme specifickou a evropsky či přímo světově jedinečnou, po všech stránkách vědecky velmi výkonnou a v širokých kontextech cennou síť výzkumných a zároveň kulturněpolitických zahraničních pracovišť. Ukázalo se též, že od samého počátku, tedy od konce 19. století, jde v případě těchto ústavů vedle „čisté vědy“ a špičkové vědecké výchovy také (nebo snad především) o německou státní kulturní reprezentaci v zahraničí a – dodnes – o specifické odvětví německé zahraniční kulturní politiky. To samozřejmě v nejmenším nesnižuje nezpochybnitelný a mimořádný význam vědeckého působení této výzkumné institucionální struktury, nutně to však rozšiřuje úhel pohledu při snaze postihnout celek jejího působení i role každého jednotlivého ústavu.

Předsevzali jsme si prozkoumat formou kolektivního projektu utváření, působení a produkci této kulturněpolitické a výzkumné sítě. Chceme o ní především podat soubornou informaci českému – dějepiscky i zahraničněpoliticky zainteresovanému – publiku. To dosud nebylo o takovéto státně badatelské ústavní, v zahraničí trvale působící rozvětvené instituci blíže poučeno. V ohnisku českého (dějepisckého) zájmu stál tradičně Německý

¹ Výzkumný záměr č. MSM0021620841: Rozvoj české společnosti v Evropské unii: výzvy a rizika. V souvislosti s přípravou této publikace patří velký dík studentkám Janě Kosové, Romaně Mynaříkové a zejména Petře Matějí za to, že pomáhaly s formálním sjednocováním a technickým zpracováním jednotlivých textů.

² Používaná terminologie vychází z názvu zastřešující struktury této sítě, státní Nadace německých společenskovědních ústavů v zahraničí (Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland), zkráceně Nadace DGIA. V červenci 2012 byl název nadace upraven na Max Weber Stiftung – Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland. Stejně tak je v textu používána zkratka DHI jako označení německého historického ústavu (Deutsches Historisches Institut).

historický ústav v Římě a jeho na středověké a raně novověké poklady Vatikánského archivu zaměřené výzkumné práce: šlo vždy především o jeho monumentální ediční podniky, jichž se již po sto let jako kooperující partneři účastní také rakouští a čeští badatelé.

Pohled našeho týmu ovšem nemohl být primárně (omezeně) historiografický. V kontextu se zaměřením IMS FSV UK na mezioborová, především na současnost orientovaná *area studies* jazykově německé oblasti jsme nutně posunuli do popředí zájmu právě obecněji kulturní, zahraničněpolitický rozměr problematiky. V popředí zájmu většiny dosavadní německé literatury i stávajícího „diplomatického zpravodajství“ o zahraniční kulturní politice stojí totiž prakticky výlučně instituce a aktivity, řízené a sledované spolkovým ministerstvem zahraničí (*Auswärtiges Amt*). Pozornost se tak omezuje především na (jistě obdivuhodně výkonnou a zajímavou) síť Goethe institutů, dříve také na nadaci *Inter-Nationes*, případně velkorysé aktivity Německé akademické výměnné služby (DAAD). Již od doby vilémovského císařství a s akcentem od plného (re)aktivování spolkové zahraniční politiky po roce 1955 však do hry vstupují i další německé politické subjekty: v první fázi zejména spolkový prezident Theodor Heuss a posléze, navzdory úporným monopolizačním snahám spolkového ministerstva zahraničí v aktivitách tohoto směru více či méně samostatní spolkoví ministři vnitra, resp. spolkoví ministři pro výzkum a vzdělávání. Nikoliv zanedbatelnou roli pak vždy hrály i odborné korporace, instituce a různá grémia vědecké povahy, jejich prestižní, finanční a mocenské zájmy. Podstatným tématem našeho výzkumu se tak stala „měkká“ a zdánlivě apolitická, přesto v řadě období velmi podstatná a čelními politiky promyšlená a podporovaná „zahraniční vědecko-kulturní politika“ a vědecká reprezentace minulého i současného Německa.

Poměrně velký podíl našeho zájmu byl z těchto důvodů nutně věnován také právním a organizačně-politickým aspektům ustavení, zázemí a působení dnešní síť Nadace německých společenskovědních ústavů v zahraničí (*Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland*, dále Nadace DGIA). V případě bližší historiografické analýzy badatelské a publikační činnosti klíčových – zejména historicky zaměřených – ústavů Nadace DGIA jsme pak (i s ohledem na naši jinak zaměřenou odbornou kompetenci) nemohli postavit do popředí zájmu tradiční a rozsáhlé výzkumy starších dějin, dodnes soustavně a úspěšně provozované řadou zkoumaných ústavů, ale akcentovali jsme spíše politicky závaznou (někdy až brizantní) problematiku zkoumání a diskutování současných dějin, resp. role jejich výzkumu v síti německých historických ústavů. Sledovali jsme tento aspekt jak s ohledem na Německo, tak na hostitelské země, a to zpravidla do roku 2009.³

Charakter zdrojově omezeného vnitrouniverzitního, resp. fakultního grantového projektu samozřejmě podstatně limitoval praktické možnosti „rozletu“ našeho výzkumu. Krátké studijní cesty do jednotlivých ústavů jsme mohli financovat pouze z jiných, paralelně probíhajících projektů, kdy docházelo k překrytí problematik nebo kdy bylo možno teritoriálně spojit práci na dvou odlišných výzkumech. V principu jsme tedy při rešerši pramenů vycházeli hlavně (ale nejen) z informací výročních zpráv, vystavených na webo-

³ Výjimku představuje kapitola o Německém historickém ústavu ve Varšavě dovedená do roku 2008. Naopak za rok 2009 sahají kapitoly o Orientálních ústavech v Bejrútu a Istanbulu a o Německém ústavu pro japonská studia (obě do roku 2010), dále o Německém historickém ústavu v Římě a Německém historickém ústavu v Moskvě (obě do roku 2011).

vých stránkách jednotlivých ústavů, z bibliografií, dále z literatury dostupné buď v českých a německých knihovnách, nebo prostřednictvím odborných elektronických databází, a ovšem z internetových rešerší k významným osobnostem, které v minulosti hrály či aktuálně hrají markantní roli v dějinách či současnosti jednotlivých ústavů.

Díky souběhu s větším grantovým projektem výzkumu historiografie soudobých dějin v Evropě po roce 1989⁴ a s laskavou podporou Českého historického ústavu v Římě jsme mohli např. navštívit Německý historický ústav v Římě a uskutečnit interview s jeho ředitelem (a mluvčím shromáždění ředitelů a ředitelk Nadace DGIA) prof. Michalem Matheusem a dále s klíčovou osobností římského ústavu ve vztahu k soudobým německo-italským dějinám dr. Lutzem Klinkhammerem.⁵ Obě interview jsou vydána v němčině v odborném tisku, český překlad interview s prof. Matheusem je v příloze této knihy. Obdobně se nám podařilo spojit pracovní návštěvu Británie s interview v Německém historickém ústavu v Londýně (prof. Andreas Gestrich), výzkum ve washingtonských archivech s rozhovorem s dr. Uwe Spiekermanem, zástupcem ředitele Německého historického ústavu ve Washingtonu, a badatelský pobyt v Paříži s vyzpovídáním dr. Stefana Geifese, vědeckého koordinátora Německého historického ústavu v Paříži.⁶ Při jiné příležitosti se podařilo natočit interview také se zakládajícím ředitelem Německého historického ústavu v Moskvě prof. Berndtem Bonwetschem. Vstříc našemu zájmu o interview ochotně vyšel též aktuální předseda nadační rady DGIA prof. Heinz Duchhardt. Do češtiny přeložený přepis rozhovoru je rovněž otištěn v příloze této knihy.

Nad naše časové kapacity i finanční síly a patrně i nad stávající limity volného badatelského přístupu byl však výzkum spisového materiálu v jednotlivých ústavech, resp. v centrále Nadace DGIA a v příslušných archivech spolkového ministerstva vnitra a spolkového ministerstva pro výzkum a vzdělávání, do jejichž agendy v minulosti patřila většina ústavů dnešní Nadace DGIA. Velmi inspirativní byla pro nás na druhé straně možnost zúčastnit se v letech 2010 a 2011 berlínských konferencí nadace, kam jsme byli pozváni díky neobyčejné vstřícnosti výše již jmenovaných vědeckých osobností Nadace DGIA.⁷

Při interview v jednotlivých ústavech, resp. s aktuálními nebo minulými představiteli ústavů i celé Nadace DGIA jsme si také naplno uvědomili, jak mimořádně významná je problematika komunikace ve vědě, resp. komunikace mezi vědou a politikou.⁸ Platí to jak

⁴ Projekt GAČR P410/10/1302: Dnešní evropská krajina výzkumu soudobých dějin. Z autorského týmu předkládané knihy se tohoto projektu účastní David Emler, Lucie Filipová, Nina Lohmann, Tomáš Nigrin, Jiří Pešek a Jiří Vykoukal.

⁵ Jiří Pešek – Nina Lohmann, Das Deutsche Historische Institut in Rom im Gespräch I: Direktor Prof. Dr. Michael Matheus, Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria 11, 2011, č. 3–4, s. 105–138; Tíž, Das Deutsche Historische Institut in Rom im Gespräch II: Dr. Lutz Klinkhammer, Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria 12, 2012, č. 3–4, s. 109–140.

⁶ Washingtonské interview, provedené Tomášem Nigrinem 11. 12. 2008, nebylo bohužel nahráno, jen zaznamenáno. Pařížské interview, které pořídil David Emler 16. 11. 2010, je ve fázi přepisu a přípravy k edičnímu zpřístupnění.

⁷ Jiří Pešek – Nina Lohmann, Stav německého dějepiscectví poválečné doby očima západní Evropy. Český časopis historický 109, 2011, č. 4, s. 807–820; Jiří Pešek, Die DHIs – Perspektiven für die internationale Geschichtswissenschaft, referát přednesený na výroční konferenci DGIA „Perspektiven für die internationale Geschichtswissenschaft. Die Deutschen Historischen Institute im Ausland“, dne 22. 9. 2011.

⁸ S vědomím, že se tu můžeme jen okrajově dotknout jednoho z klíčových témat (post)moderního pojmání výzkumu politických dějin, včetně výzkumu mezinárodních vztahů a dějin diplomacie, odkažme alespoň

ve vztahu k domovské, tak k hostitelské zemi a do popředí tento aspekt vystupuje zejména právě v rámci námi zkoumané společenskovední oblasti. Nejde přitom „jen“ o mezinárodní politiku a o uplatnění výsledků akademického výzkumu, nýbrž také a především o státní nebo širší veřejnou podporu vědců a vědy – především pak na úrovni financování přece jen nákladných zahraničních výzkumů. A jedná se také – a to v ohromné míře – o podporu postgraduální a postdoktorandské kvalifikace „dorůstající“ vědecké generace, především (ale nikoliv výlučně) historicky, kunsthistoricky, ale také etnograficky a filologicky orientovaných oborů, probíhající na zahraničních výzkumných ústavech v rámci projektových úkolů ediční i čistě výzkumné povahy.⁹

Vzhledem k tomu, že předkládaná kniha byla do jisté míry chápána též jako informativní přehled a nadto nám potenciálně šlo o komparativní pohled na jednotlivé ústavy (aniž bychom ovšem toužili sestavovat jakékoliv „žebříčky“ jejich úspěšnosti nebo vědecké výkonnosti), vycházeli všichni autoři ze stejného rámcového zadání: každá kapitola, týkající se jednoho z ústavů, měla obsahovat stručnou historii ústavu, informace o jeho zaměření a aktuálním profilu, přehled a souhrnnou charakteristiku publikační činnosti. Dále jsme kladli důraz na výklad propojení dotyčného ústavu s místní historiografií, resp. obecněji vědeckou a politickou veřejností. Posledním obecným nárokem bylo seznámení čtenáře s klíčovými koncepcemi a vědeckými osobnostmi minulosti i současnosti každého ústavu.

Právě proto, že nám však nešlo pouze o seznámení s jednotlivými ústavu, ale o představení jejich unikátní sítě a obecněji instituce typu zahraničního výzkumného ústavu jako součásti „měkké“ německé zahraničně kulturní politiky, předsadili jsme kapitolám o jednotlivých ústavech tři obecnější pasáže: Miroslav Kunštát zpracoval kapitolu obecněji charakterizující německou zahraničně kulturní politiku a systém jejího provozu. Na obdobné téma se podívali z perspektivy právníků Petr Mlsna a Dagmar Černá, kteří také připojili český překlad základních norem Nadace DGIA. Volker Zimmermann pak věnoval pozornost diskusi i organizačním a legislativním opatřením, která směřovala k tomu, zastřešit „rodinu“ německých společenskovedních ústavů v zahraničí státní nadací. Původní radikální pokus sociálnědemokratické vlády podřídit toto unikátní zahraniční souostroví německé vědy státně centralistnímu dohledu a řízení ztroskotal. Odpor ústavů, akceptujících sice stabilizaci své finanční situace, odmítajících však málo kompetentní berlínský

na základní německou literaturu posledního desetiletí: Ute Frevert, *Neue Politikgeschichte*. In: Joachim Eibach – Günther Lottes (eds.), *Kompass der Geschichtswissenschaft*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2002, s. 152–164, zde zejména s. 158–159; Thomas Mergel, *Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Politik*. *Geschichte und Gesellschaft* 28, 2002, č. 4, s. 574–606; Achim Landwehr, *Diskurs – Macht – Wissen. Perspektiven einer Kulturgeschichte des Politischen*. *Archiv für Kulturgeschichte* 85, 2003, s. 71–117; Barbara Stollberg-Rilinger (ed.), *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?* Berlin, Duncker & Humblot 2005; Andreas Rödder, *Klios neue Kleider. Theoriedebatten um eine Kulturgeschichte der Politik in der Moderne*. *Historische Zeitschrift* 283, 2006, s. 657–688; Susanne Schattenberg, *Die Sprache der Diplomatie oder Das Wunder von Portsmouth. Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Außenpolitik*. *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 56, 2008, č. 1, s. 3–26.

⁹ Exemplárně tuto problematiku v naší knize tematizovala Nina Lohmann, *Německý historický ústav v Londýně*. Vycházela přitom jak z projevů klíčové osobnosti londýnského DHI v 70. a 80. letech prof. Wolfganga J. Mommsena, který např. roku 1983 deklaroval, že je od německých pracovníků ústavu očekáváno, „že se svou prací na institutu vědecky tak kvalifikují, že budou moci následovně vyučovat na německých univerzitách“ (srov. Wolfgang J. Mommsen, *Über den nationalen Horizont hinaus. Forschung im Deutschen Historischen Institut in London: Bausteine für ein europäisches Geschichtsbild*. *Die Zeit*, 21. 10. 1983), tak z jubilejní přehledné brožury: *German Historical Institute London 1976–2001*, London 2002, s. 27.

dirigismus kulturně reprezentačního, a zejména vědeckého charakteru, se spojil s výhradami Spolkového účetního dvora. Po pádu rudozelené koalice se tak záhy otevřely dveře k věcnému jednání, jehož výsledkem se stal vyvážený aktuální model do velké míry samosprávné a se shromážděním ředitelů a ředitelky produktivně kooperující Nadace DGIA.

Jádrem knihy jsou kapitoly o jednotlivých historických ústavech. Jdou za sebou podle data založení: Řím, Paříž, Londýn, Washington, Varšava a Moskva. Po nich následují další členské ústavy Nadace DGIA, které nejsou dominantně historické, nýbrž etnologické, jazykovědné a (v japonském případě) také socioekonomicky zaměřené: ústavy v Istanbulu, Bejrútu a Tokiu. Právě zde jasně vystupuje do popředí cílená státní snaha SRN o pochopení podmínek a výhledů ekonomického partnerství v daném regionu a o prozkoumání předpokladů úspěšné německé hospodářské expanze. Odborná a jazyková kompetence členů našeho týmu nakonec dovolila připojit ještě dva okruhy německých zahraničních výzkumných pracovišť, které sice nepatří pod Nadaci DGIA, ale již od pozdního 19. století zásadním (vysoce pozitivním) způsobem spoluutvářely jak síť německých kulturně orientovaných ústavů v zahraničí, tak mezinárodní image německých kulturních zájmů a aktivit a ve svém úhrnu patří ke světové vědecké špičce – opět s jednoznačnými dopady pro „měkkou“ zahraničně kulturní politiku Spolkové republiky. Jedná se konkrétně o dějiny sítě německých archeologických (z historicky se utvářivších důvodů ovšem dodnes spolkovému ministerstvu zahraniční podřízených) pracovišť v Řecku a o německá uměnovědná (tedy dnes již nejen umělecko-historická) centra a knihovny v Itálii.

Je vysoce zajímavé, že ani reformy posledních let, ani intenzivní spolupráce jádra německých historických ústavů (především ústavů v Římě, Paříži a Londýně, nelze však zapomínat např. ani na servisní knihovnickou pomoc římského ústavu partnerskému ústavu v Moskvě) nezpůsobila jejich unifikaci ve smyslu ztráty individuality a tradičního image: ústavy se diametrálně odlišují již důrazem na výzkumný zájem nebo na „misijní činnost“, resp. mírou integrace svého působení do kontextů hostitelské země. Buď dominuje snaha představit v hostitelské zemi moderní demokratické Německo, jeho společnost, hodnoty i jeho historiografii a zprostředkovat znalosti o nich vědeckému dorostu i dalším zájemcům z hostitelské země (především Německý historický ústav ve Washingtonu a velmi intenzivně také Německý historický ústav v Moskvě), nebo naopak splynout s proudem domácího/mezinárodního výzkumu starších i novějších dějin a kultury hostitelské země (snad nejvýrazněji v Římě, ale právě také v Bejrútu/Istanbulu a Tokiu).

Je samozřejmé, že s ohledem na specifickou roli a kontexty působení toho kterého ústavu se v minulosti lišila míra politické ingerence do personální politiky.¹⁰ Platilo to při obsazování ředitelských míst i při diskusích o zaměření práce a charakteru působení jednotlivých ústavů. Je samozřejmé, že personální politika byla velmi politicky (a církevně-politicky) závislá od konce 19. století až do cézury konce druhé světové války. Politická rozhodnutí však velmi jasně definovala vedení i profil ústavů i později až do konce studené

¹⁰ Ta samozřejmě dlouho musela okázale mjet nacismem zdiskreditované a bývalými nacisty nadále reprezentované spolkové ministerstvo zahraničí. Viz rozsáhlé odborné i politické diskuse o knize Eckart Conze et al., *Das Amt und die Vergangenheit: Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik*. München, Blessing 2010, srov. Richard J. Evans, *The German Foreign Office and the Nazi Past*. Neue Politische Literatur 56, 2011, s. 165–183. Elektronická verze: http://www.ifs.tu-darmstadt.de/fileadmin/npl/NPL_2-2011_Evans.pdf (ověřeno k 12. 1. 2012).

války – ukončení ředitelské epochy Wolfganga J. Mommsena v Londýně budiž tu exemplárním příkladem. Ale ještě i v 90. letech, za vlády černožluté stejně jako za rudozelené koalice, jsme mohli sledovat (a média tak také pilně činila) státní zásahy do rozhodování o příštích ředitelích. Tak byl slavný „Germanoameričan“ Konrad H. Jarausch, po desetiletí úspěšně působící na univerzitě v Chapel Hill, odsunut z kandidatury na post ředitele washingtonského ústavu jako „příliš levicový“ uchazeč a spor o totéž místo se opakoval ještě roku 2001, kdy se sociálnědemokratické ministerstvo pro výzkum a vzdělávání snažilo dosadit do Washingtonu proti vůli konzervativní rady Nadace DGIA levicovou kandidátku.¹¹ Také římský ústav se roku 2000 dostal do střetu s ministryní Bulmahnovou. Konflikt vyvrcholil tím, že ústavní vědeckou radou zvolený ředitel Johannes Fried, tehdejší předseda Svazu německých historiků, odmítl nastoupit do funkce. Až poslední dekáda přinesla ústavům v tomto směru potřebné a produktivní uklidnění.

Společenské vědy – a historiografie mezi nimi na prvním místě – jsou vždy apriori vědy politické... a dodejme v minulosti i dnes opakovaně politizované. Rozsáhlá vědecká instituční síť v Evropě, Asii i Americe hraje již pouhou svojí existencí (a jistě i zaměřením výzkumné činnosti či personálním obsazením klíčových postů) významnou reprezentativní a „měkce“ politickou roli, a to přes své jednoznačné a trvalé odhrazení od soustavy tradičních, jako „politické expozitury“ vnímaných institutů, řízených přímo spolkovým ministerstvem zahraničí. Každá, tím více mezinárodní, komunikace o věcech veřejných (a jak jinak lze „provozovat“ výzkum společenských věd?) je ve svém důsledku nutně i politickým aktem. Je ale zásadní rozdíl mezi mlouvou společně a kriticky bádajících historiků, mezi zdvořilou komunikací diplomatů a mezi překřikováním propagandistů.¹² V knize, kterou tu překládáme, jsme se v tomto rámci pokusili o načrtnutí jak obecnějších koordinát, tak o vykreslení podstatných a charakteristických detailů oné unikátní sítě ústavů spravované dnes Nadací DGIA. Chceme ony v mnoha ohledech unikátní zahraniční ústavy blíže poznat a porozumět způsobu a míře politického náboje rozhovorů o vědě, které v nich probíhají.

¹¹ Srov. Rainer Blasius, Die Suche geht weiter. Noch keine Einigung über Direktorenposten für Historisches Institut in Washington. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 4. 7. 2001; Týž, Streit über Direktorenposten beendet. Christof Mauch wird Deutsches Historisches Institut in Washington leiten. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 19. 12. 2001.

¹² V tomto „terminologickém“ kontextu je třeba zmínit, že po dohodě autorského kolektivu bylo rozhodnutí o užívání pojmů „nacistický“ a „nacionálně socialistický“ ponecháno na vůli jednotlivých autorů.

Současná německá zahraniční vědecká a kulturní politika – pojmy, instituce, vztahy

Miroslav Kunštát

Kariéry a konkurence pojmů

Tradiční instituce německých zahraničních společenskovědních („geisteswissenschaftlich“) ústavů je zakotvena v širších koordinátech německé zahraniční politiky (jejích priorit, témat, aktérů a instrumentů), aniž by je ovšem bylo možno deklarovat za její přímou a explicitní součást. Vzájemný vztah zde samozřejmě existuje a pro jeho poznání a demonstraci je třeba využít heterogenních poznatků různých společenských věd (politologie, historie, mezinárodních vztahů aj.), metodologicky často velmi odlišných a pohybujících se – i u tohoto tématu – v (ne)stabilizovaném diskursivním poli, jehož jednotlivé součásti spolu ne vždy srozumitelně „komunikují“. Zmíněné ústavy je možno přiřadit do systému instrumentů zahraniční kulturní politiky jen sub conditione, neboť zařízení tohoto typu v obvyklých charakteristikách toho, co Němci stále nazývají – byť po opakovaných diskusích – *Auswärtige Kulturpolitik*, případně *Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik* rozhodně nejsou uváděna na čelných místech. To jistě mj. souvisí s různými prahy vnímání vědecké a akademické nezávislosti těchto ústavů jak v SRN samotné, tak v „cílových“ zemích, kde tyto ústavy (s různou tradicí percepce a recepce v daném prostředí) působí. Je příznačné, že v oficiálních výročních zprávách spolkové vlády k zahraniční kulturní politice jsou společenskovědní ústavy v zahraničí, resp. příslušná spolková Nadace DGIA (dnes *Max Weber Stiftung*) s poměrně velkorysým ročním rozpočtem 32 milionu eur (2009), zmiňovány až v jejich závěru jako jakýsi appendix – byť se jedná o největší německou společenskovědní instituci, která působí výhradně v zahraničí. Jejich vazba na zahraniční kulturní politiku státu je zde popsána jako velmi volná: „Jejich úkoly v oblasti výzkumu, podpory vědeckého dorostu a poskytování služeb mají vliv na zahraniční kulturní politiku.“¹ Z pohledu

¹ Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kulturpolitik 2008/2009, s. 68. Srov. <https://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/KulturDialog/Aktuell-RegionaleKulturVeranstaltungen/100303-AKBP20082009.pdf> (ověřeno k 22. 8. 2010). Jak je v úvodu této zprávy výslovně uvedeno (s. 5), vzhledem k nutnému prolínání kulturní, vzdělávací a vědecké tematiky jsou termíny *Auswärtige Kulturpolitik* a *Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik* používána jako synonyma. Tušíme zde tak konkurenci staršího a zavedenějšího pojmu s pojmem novějším a přesnějším, který lépe vyjadřuje meziresortní povahu této problematiky – a také meziresortní proporce na financování zahraniční kulturní politiky, kde se na jejím celkovém rozpočtu ve výši 1,304 mld. euro (2008) vedle ministerstva zahraničí (AA, Auswärtiges Amt – 57,1 %) podílejí na jejím financování i úřad pověřence spolkové vlády pro kulturu a média (BKM, Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien – 21,8 %), spolkové ministerstvo pro vzdělávání a výzkum (BMBF, Bundesministerium für Bildung und Forschung 14,7 %), resp. z menší části i další resorty. Rozpočet na zahraniční kulturní politiku v r. 2008 zaznamenal oproti r. 2007 nárůst o 9,5 %, jeho podíl na celkovém státním rozpočtu SRN tvořil 0,46 %. Srov. tamtéž, s. 10–11.

historika však většinou tyto ústavy k instrumentům zahraniční kulturní politiky, a tedy i k příslušným *Mittlerorganisationen* zpravidla patří: např. Andrea Hinderichsová ve své nové knize o strategiích západoněmecké zahraniční kulturní politiky v Itálii po roce 1949 zahrnuje mezi její „instrumenty a aktéry“ i *všechny* zde působící německé společenskovední vědecké ústavy.²

Pojem zahraniční kulturní politiky je v dnešních teoretických debatách značně rozostřen a průběžně redefinován – v anglosaském prostředí používaná *foreign cultural policy* či u nás (ale i ve Francii) oblíbená *kulturní diplomacie* zdaleka nejsou synonymní. Samozřejmě to platí i o jinak čile kooperující německé „zahraniční kulturní politice“ a francouzské „kulturní diplomacii“.³ V příslušných rozdílech se odráží nejenom úroveň teoretických diskusí, ale i často velmi odlišné sebechápání role státu v tomto kdysi jasně identifikovaném „třetím sloupu diplomacie“ (vedle klasické diplomacie politické a hospodářské), který je však překotným vývojem v nadřazené oblasti *diplomacie veřejné* (public diplomacy) „rozpouštěn“ a rozšíván i do oblastí ostatních. V německé terminologické dichotomii *Auswärtige Kulturpolitik* (= většinový diskurs, byť stále otevřenější a rozvolněnější) versus *Öffentliche Diplomatie* (= derivát anglosaského diskursu a jeho varianty, např. *internationaler Öffentlichkeitsangebot* či *kulturelle Öffentlichkeitsarbeit*) se zrcadlí shody a rozdíly mezi anglosaským a německým pojetím těchto termínů a jejich obsahů, resp. jejich postupná konvergence. Je ostatně charakteristické, že druhý pojem se do němčiny často ani nepřekládá a používá se v anglické podobě *public diplomacy*. Tvrzení části anglosaské či i české odborné literatury (např. Ali Fisher, Aurelie Brockerhoffová, Ladislav Pflimpfl), že klasický termín *Auswärtige Kulturpolitik* je v Německu na ústupu, nelze ovšem empiricky jednoznačně doložit – a je možné je tak považovat za poněkud předčasné. Takový ústup by totiž musel naznačovat natolik radikální proměnu obsahů tohoto zastřešujícího pojmu, že by už bylo nutné se s ním rozřehnat. Jak ale vyplyne z následujících pasáží, k této proměně dochází většinou pod sémantickou střechou tohoto pojmu, resp. hlavně jako jeho „pozitivní“ rozšíření. I u nás prožívá termín *veřejné diplomacie* relativně úspěšné tažení odbornými luhy: jeho českou „kariéru“, byť zpočátku poněkud nerefektovanou, a následnou diskusi iniciovala před několika lety Jana Peterková a později ji „stabilizovala“ v jediném existujícím českém kompendiu veřejné diplomacie, kde uvádí následující, vesměs akceptovanou definici: „Veřejná diplomacie je činnost zaměřená na utváření a ovlivňování pozitivních představ o daném státu, hodnotách a činnostech, které reprezentuje mezi zahraniční veřejností. Prostředkem k dosažení žádoucího cíle je pravdivá komunikace se zahraniční veřejností, prováděná v součinnosti státního aparátu i soukromých subjektů“.⁴

² Andrea Hindrichs, „Teutonen“ in Arkadien. Deutsche Auswärtige Kulturpolitik und Kulturvermittlung in Italien von 1949–1970 zwischen Steuerungsversuch und dem Wunsch nach Anerkennung. München, Meidenbauer 2010, s. 162–170.

³ Eliška Tomalová, Kulturní diplomacie. Francouzská zkušenost. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2008, s. 9–24, zde s. 11–12. Rozdíly mezi francouzským a německým pojetím resp. diskursem se však autorka v příslušné subkapitole (s. 35–37) bohužel nezabývá. K tomu mnohem důkladněji např. Hannah-Kristin Elenschneider, Definition und Verständnis des Kulturbegriffes. Die Auswärtige Kulturpolitik Deutschlands und Frankreichs seit 1990 respektive 1992. München, AVM 2009, zvláště s. 66–82.

⁴ Jana Peterková, Veřejná diplomacie – jen módní pojem nebo skutečná změna? Mezinárodní vztahy 41, 2006, č. 3, s. 83–89; Táž, Veřejná diplomacie. Praha, Čeněk 2008, s. 13.

V současné době se anglická a německá terminologie spíše sblíží, což souvisí s proměnou vnímání subjektu i objektu zahraniční kulturní politiky: subjektem totiž není nutně jenom stát (byť zůstává subjektem hlavním a privilegovaným), nýbrž i celá řada nestátních aktérů – od tradičních, např. křesťanských církví, až po politické strany, hospodářské subjekty, občanská sdružení, vědecké instituce, ba i subjekty zcela soukromé a zdánlivě partikulární. Objektem v cílové zemi je zahraniční veřejnost v nejširším slova smyslu, vnímaná někdy úzce jako její elity, jindy širše jako občanská společnost v té které zemi. I obsahy transferu se liší, motivy jednostranného exportu jsou nahrazovány výměnou, zdůrazňován je podíl na tvorbě „mezinárodního veřejného názoru skrze interakci s jinými subjekty a veřejnými institucemi, uzavírání a rozvoj partnerství s občanskou společností...“ (z definice veřejné diplomacie od Daryla Copelanda).⁵ Subjekt zahraniční kulturní politiky tedy doznal v historickém vývoji posledních dekád největších proměn. Ještě na počátku 70. let jím byl jednoznačně a především příslušný *stát*. Tak např. na konci 70. let Albert Salon (a mnozí další) definují francouzskou „kulturní diplomacii“ jako *action culturelle extérieure de l'Etat* – termín, který se ale ve Francii používá i na prahu 21. století. Jeho definice ale předjímala i budoucí vývoj – zahrnovala širokou škálu aktérů „šířících různé formy myšlení a tvorby, stejně jako národní jazyk či jazyky země původu jmenovaných aktérů“, přičemž zahrnuje nejenom aktéry státní, ale i soukromé, jakož i nasazení lokálních zdrojů.⁶

Instituce, instrumenty, cíle

Je příznačné, že oproti tomuto širokému pojetí Pavlína Richterová (v závislosti na hlavním proudu německé odborné literatury) ve své nedávné studii o „prvním století“ německé zahraniční kulturní politiky společenskovědní ústavy do jejího systému *nezahrnuje* a soustřeďuje se jen na příslušné struktury spolkového ministerstva zahraničí (*Auswärtiges Amt*, AA), úřadu spolkového kancléřství (pověřenec spolkové vlády pro kulturu a média) a na osvědčené zprostředkovatelské organizace *Mittlerorganisationen*, tj. instituce jako *Goethe-Institut* (GI), *Deutscher Akademischer Austauschdienst* (DAAD), nadace *Alexander von Humboldt-Stiftung* (AvH), *Institut für Auslandsbeziehungen* (IfA), *Zentralstelle für das Auslandsschulwesen* (ZfA), rozhlasové a televizní vysílání *Deutsche Welle* (DW) či tzv. nadace blízké politickým stranám (*parteinabe politische Stiftungen*) a jejich zahraniční aktivity.⁷

⁵ Daryl Copeland, *Guerrilla Diplomacy. Rethinking International Relations*. Boulder, Rienner 2009, s. 1–18 a 161–186, zde s. 9; Ladislav Pšimpfl, *Analýza procesu praxe moderní veřejné diplomacie*. Praha, UK FSV 2010 (nepublikovaná disertace), s. 65.

⁶ Albert Salon, *Vocabulaire critique des relations culturelles internationales*. Paris, La maison du dictionnaire. 1978, s. 12. Srov. E. Tomalová, *Kulturní diplomacie*, s. 11.

⁷ Pavlína Richterová, *Der lange Weg zum Dialog. Ein Jahrhundert deutsche Auswärtige Kulturpolitik (1912–2001)*. Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria 6, 2004, s. 13–103, kde je uvedena i starší německá literatura. Z novějších titulů (kromě výše uvedených v pozn. 1 a 2) srov. zejm. Johannes Paulmann (ed.), *Auswärtige Repräsentationen. Deutsche Kulturdiplomatie nach 1945*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau 2005. Dále k řadě dílčích témat např. Ansbart Baumann, *Begegnung der Völker? Der Elysée-Vertrag und die Bundesrepublik Deutschland. Deutsch-französische Kulturpolitik von 1963 bis 1969*. Frankfurt, Peter Lang 2003; Eckard Michels, *Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960*. München, Oldenbourg 2005; *Deutscher Akademischer Austauschdienst* (ed.), *Spuren in die Zukunft: der Deutsche Akademische Austauschdienst 1925–2000*, 3 sv. Bonn, DAAD 2000; Christian Jansen, *Exzellenz weltweit. Die Alexander von Humboldt-Stiftung zwischen Wissenschaftsförderung und auswärtiger Kulturpolitik (1953–2003)*. Köln, Du Mont 2004; Carolin Schober,

Kupodivu mezi nimi neuvádí (a není přitom sama) tradiční Německý archeologický ústav (*Deutsches Archäologisches Institut*; DAI), založený roku 1829 a již od roku 1874 organizačně přičleněný k ministerstvu zahraničí (s výjimkou let 1934–1970).⁸

Tato institucionální síť odpovídá na první pohled i dnešnímu oficiálnímu pojetí německé zahraniční kulturní politiky, jejíž materie je však např. v současné oficiální webové prezentaci AA – jako celek – opticky vyčleněna z „hlavních témat“ německé zahraniční politiky jako takové: mezi ty má především patřit (přesně v uvedeném pořadí) odzbrojení a kontrola zbrojení, nešíření zbraní hromadného ničení, lidská práva, civilní prevence a řešení krizí a konfliktů, jejich mírová konsolidace, humanitární pomoc, boj proti terorismu a organizované kriminalitě, udržitelná energetická politika a ochrana klimatu, resp. ochrana životního prostředí.⁹ Podle aktuální oficiální definice je zahraniční kulturní politika SRN – na jiném místě – definována precizněji jako *zahraniční kulturní a vzdělávací politika* (*Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik*): „Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik ist eine der drei Säulen deutscher Außenpolitik neben den politischen und den wirtschaftlichen Beziehungen – und eines ihrer nachhaltigsten Instrumente. Kultur- und Bildungsangebote erreichen die Menschen in unseren Partnerländern unmittelbar und legen so ein breites Fundament für stabile internationale Beziehungen. Zugleich schaffen sie weltweit Vertrauen in Deutschland – unsere Gesellschaft, Wirtschaft und Politik gewinnen durch sie wichtige und verlässliche Partner.“¹⁰

Zahraniční kulturní a vzdělávací politika má pak ve smyslu tohoto vymezení sledovat následující *cíle*: 1) prezentaci Německa jako země se světoznámou a všestrannou kulturní scénou; 2) posílení Německa jako centra vzdělanosti, mj. udělováním stipendií špičkovým mladým badatelům z celého světa; 3) šíření německého jazyka v Evropě a ve světě; 4) příspěvek k celosvětové prevenci krizí a konfliktů, např. pomocí při obnovování škol a univerzit v Afghánistánu; 5) podporu evropské integrace, např. zaváděním celoevropsky platných rámcových podmínek pro studium a celoživotní vzdělávání; 6) udržení kulturní mnohotvárnosti na světě, např. podporou restaurace ohrožených kulturních center a památek v rozvojových zemích a 7) vytvoření stabilního základu mezinárodních vztahů podporou dialogu mezi lidmi. Takto formulované cíle mají být naplňovány konkrétními *programy* v oblasti vysokoškolské výměny, podpory škol v zahraničí, kulturních a vzdě-

Das Auswärtige Amt und die Kunst in der Weimarer Republik: Kunst- und Kunstgewerbeausstellungen als Mittel deutscher auswärtiger Kulturpolitik in Frankreich. Frankfurt a. M., Peter Lang 2004; Olivia Griese, Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg: Die Konkurrenz von Bundesrepublik Deutschland und DDR in Finnland. Wiesbaden, Harrasowitz 2006; Daniela Siebe, „Germania docet“. Ausländische Studierende, auswärtige Kulturpolitik und die deutschen Universitäten 1870–1933. Husum, Matthiesen 2009.

⁸ Úzké spojení mezi archeologií v zahraničí a ambicemi německé zahraniční a hospodářské politiky bylo přitom opakovaně zkoumáno a nyní i aktuálně demonstrováno na úspěšné výstavě „Archäologie und Politik. Das große Spiel“ v Ruhrmuseum v Essenu (2010). Srov. Charlotte Trümpler (ed.), *Das große Spiel. Archäologie und Politik zur Zeit des Kolonialismus (1860–1940)*. Begleitbuch zur Ausstellung im Ruhr Museum. Köln, Du Mont 2010.

⁹ Tento selektivní katalog (Themen der deutschen Außenpolitik) je pozoruhodný i tím, že zahrnuje témata, jež nebyla ještě před časem mezi obvyklá zahraničněpolitická témata zařazována. Kultura zde sice není uvedena, mezinárodní dimenze ochrany životního prostředí, ochrany klimatu atd. však ano. Srov. www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/Themen/Uebersicht.html (ověřeno k 5. 8. 2010). Srov. též Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kulturpolitik, s. 6–9.

¹⁰ Auswärtiges Amt. Kultur und interkultureller Dialog. http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/KulturDialog/ZieleUndPartner/ZielePartner_node.html (ověřeno k 12. 8. 2010).

lávacích programů v zahraničí, podpory výuky a šíření němčiny a dialogu mezi kultura mi. V roce 2010 byly jako pilotní programy podporovány dlouhodobé iniciativy jako *Deutsch – Sprache der Ideen, Sport und Außenpolitik 2010* (pod heslem *Menschen bewegen – Grenzen überwinden*), pro náš kontext pak důležitá iniciativa *Wissenswelten verbinden*, dále výstavba a podpora německých partnerských škol v rozvojových regionech, *Aktion Afrika* na podporu kulturní a vzdělávací spolupráce především se subsaharskými státy, *Ernst-Reuter-Initiative* na podporu kulturních a vědeckých vztahů s Tureckem, německo-čínský projekt *Deutschland und China – Gemeinsam in Bewegung*. Uvedené priority zahraniční kulturní a vzdělávací politiky jsou uskutečňovány prostřednictvím již zmíněných tradičních, byť v nedávné minulosti výrazně reformovaných *Mittlerorganisationen* – v jejich vlastní zodpovědnosti a podle jejich vlastních koncepcí.¹¹

Jejich dnešní relativně nezávislá a samostatná pozice nebyla vždy samozřejmostí a ještě v 50.–60. letech musela být postupně „vybojována“. Pro postupně se rozšiřující Goethe instituty (GI) byl důležitým mezníkem rok 1961, kdy jejich jednotliví ředitelé získali výhradní kompetence pro tvorbu jejich programové náplně; kontrolní role AA resp. příslušných německých zastupitelských úřadů tím *de facto* skončila, i když se s tím mnozí úředníci AA nehdrali ihned smířit. Pro jejich působení v „citlivých“ zemích jakou byla např. na počátku 60. let Francie, to znamenalo usnadnění jinak nelehké startovací pozice, Eckard Michels hovoří ve francouzském případě (GI v Paříži byl po dlouhých průtazích a váháních otevřen až v roce 1965!) dokonce o „štěstí opožděného počátku“: jako relativně samostatná instituce mohl GI lépe oslovit i tu část veřejnosti, která byla vůči Německu a Němcům zdrženlivá.¹² Jako *pars pro toto* lze zmínit např. i tradiční, ještě z předválečných kořenů vyrůstající instituci Německé akademické výměnné služby (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*, DAAD). Autonomní role této instituce a jejích zahraničních zastoupení byla některými pracovníky AA ještě v 60. letech občas zpochybňována – pod heslem potřeby „jednotné“ a „koordinované“ zahraniční kulturní politiky. Na osudech pařížského zastoupení DAAD a rafinovaných politických strategiích jeho tehdejšího vedoucího to ve své nedávné studii přesvědčivě doložil historik Ulrich Pfeil: dostatečná distance této reprezentace od oficiální diplomatické mise SRN v Paříži (fyzická i psychologická) usnadnila německé vědě a německým univerzitám otevírání dveří v doposud vůči Německu nedůvěřivém francouzském akademickém prostředí. Z pragmatických důvodů se ovšem poukazyvalo i na nebezpečí vlivu působení NDR (a jejích jinak skrovných institucí a lektorátů), zejména v bouřlivém roce 1968 – nebezpečí, které s výjimkou silnější (a spíše potenciální) rezonance v krajně levicových kruzích prakticky neexistovalo. V silně ideologizované komunikaci DAAD a AA – sledující samozřejmě ze strany DAAD a její pařížské reprezentace

¹¹ Tamtéž.

¹² Eckard Michels, *Vom Glück der verspäteten Arbeitsaufnahme: die Anfänge des Goethe-Instituts in Paris*. Lendemanns 26, 2001, č. 103–104, s. 97–107; Hans Manfred Bock – Ulrich Pfeil, *Kulturelle Akteure und die deutsch-französische Zusammenarbeit: Formen, Ziele, Einfluss*. In: Corine Defrance – Ulrich Pfeil (eds.), *Der Élysée-Vertrag und die deutsch-französische Beziehungen 1945–1963–2003*. München, Oldenbourg 2005, s. 215–234, zde s. 224–225. V širším kontextu srovnání poválečné německé a francouzské zahraniční kulturní politiky (politik) srov. zejm. Victoria Znined-Brand, *Deutsche und französische auswärtige Kulturpolitik. Eine vergleichende Analyse. Das Beispiel der Goethe-Institute in Frankreich sowie der Instituts und Centres Culturels Français in Deutschland seit 1945*. Frankfurt a. M., Peter Lang 1999.

spíše sebezáchovné cíle – splnil však „strašák NDR“ svůj cíl a nenahraditelnost autonomní pozice DAAD ve Francii nebyla již od konce 60. let zpochybňována.¹³

Na cestě k relativní autonomii: zahraniční vědní politika

Mittlerorganisationen se staly v období rudozelené vlády (1998–2005) předmětem obsahových i finančních reforem, jež probíhaly v časovém akordu, resp. dvoutaktu s reformami zahraničních společenskovědních ústavů (lze je charakterizovat jako „snahu o synergické efekty“, „konzentriertes Vorgehen“, větší eficienti atd. – při vynaložení *menších* finančních prostředků atd.). Byly poznamenány nejenom novými obsahovými akcenty v německé zahraniční kulturní politice, jak je stručně formulovala *Konzeption 2000* spolkového ministra zahraničí Joschky Fischera z listopadu 1999¹⁴, ale i reformami vědní politiky: zejména v případě společenskovědních institutů lze ovšem tyto oblasti stěží oddělovat. Na základě hodnocení předběžných výsledků těchto reforem se zdá, že ona zdánlivá pozice „na okraji“ (z pohledu zahraniční kulturní politiky), ve skutečnosti ovšem v oblasti průniku mezi dvěma důležitými státními politikami (zahraniční a vědeckou) nemusí tyto ústavy marginalizovat – ba právě naopak.¹⁵ Souvisejícím, místy koordinovaným, v některých kontextech pak spíše subordinovaným pojmem je nově používaná *zahraniční vědní politika* (Außenwissenschaftspolitik), zavedená spíše z praktických důvodů, aniž by ovšem nacházela pevnější teoretickou oporu v současných německých diskusích o veřejné diplomacii.¹⁶ Alternuje v téměř synonymických konfiguracích i s termínem *vědní zahraniční politika* (Wissenschaftsaußenpolitik) či konkrétnějším *zahraniční politika vědních sítí* (Außenwissenschaftsnetzwerk-Politik). Oficiální německá diplomacie neváhala v uplynulém období vztah vědy a německé zahraniční politiky deklarovat a postulovat ústy svých nejvyšších představitelů (zejména někdejšího státního tajemníka AA Gernota Erlera).¹⁷

Auswärtiges Amt tak navázal na strategický dokument *Deutschlands Rolle in der globalen Wissensgesellschaft stärken*, který byl zpracován v gesci Spolkového ministerstva pro vzdělávání a výzkum (Bundesministerium für Bildung und Forschung, BMBF) a který spolková vláda přijala 20. února 2008.¹⁸ Mezi výstupy obou klíčových ministerstev je třeba vždy rozlišovat: v centru zájmu BMBF je v této souvislosti *mezinárodní spolupráce* a *meziná-*

¹³ Ulrich Pfeil, Die Pariser DAAD-Außenstelle in der Ära Schulte (1963–1972). Die Institutionalisierung der transnationalen Wissenschaftskooperation in den westdeutsch-französischen Beziehungen. *Francia* 32/3, 2005, s. 51–74.

¹⁴ Viz Auswärtige Kulturpolitik – Konzeption 2000, www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/KulturDialog/ZieleUndPartner/Konzept2000.pdf (ověřeno k 12. 8. 2010). Její obsahovou analýzu ve světle následujících ohlasů a opatření přináší P. Richterová, *Der lange Weg zum Dialog*, s. 73–86.

¹⁵ Východiska, průběh a předběžné výsledky reformy představuje následující kapitola o Nadaci DGIA.

¹⁶ Viz např. propagační leprelo *Globale Bildungspartnerschaften*. Die Initiative Außenwissenschaftspolitik. Berlin, Auswärtiges Amt 2010. Srov. též podrobněji www.auswaertiges-amt.de/awp (ověřeno k 5. 8. 2010).

¹⁷ Gernot Erler, Politikgestaltung durch internationale Wissenschaftspräsenz. In: Angela Borgwart (ed.), *Wissenschaftsaußenpolitik. Deutschland als Knotenpunkt im weltweiten Wissenschaftsnetzwerk*. Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung 2009, s. 8–15. Erlerův příspěvek (vlastně projev na konferenci FES v listopadu 2008) předcházela oficiálnímu představení německé „Außenwissenschaftsinitiative“ na počátku následujícího roku (viz níže).

¹⁸ *Deutschlands Rolle in der globalen Wissensgesellschaft stärken*. Strategie der Bundesregierung zur Internationalisierung von Bildung und Forschung. Berlin, Bundesministerium für Bildung und Forschung 2008. Srov. www.bmbf.de/pub/Internationalisierungsstrategie.pdf (ověřeno k 10. 8. 2010).

rodní kontext německé vědy (jakožto součást německé vzdělávací a vědecké politiky), AA se soustřeďuje na postupně redefinovanou a rozvíjenou *Außenwissenschaftspolitik* jakožto sílicího segmentu politiky evropské (vnímané již v této souvislosti relativně autonomně) a politiky zahraniční. Problematiku synergií a duplicit tyto resorty řeší „za pochodu“; pro náš dílčí kontext (= společenskovední ústavy v zahraničí) je důležité, že se prioritně nacházejí – při značné míře autonomie – v pomyslné gesci BMBF, a to i z hlediska formulace cílů a tematických priorit. Vzhledem k postupné evaluaci zahraniční vědecké politiky v rámci AA lze ovšem očekávat i v této konkrétní oblasti nové, kolaterálně působící efekty: podle zmíněné „internacionalizační strategie“ spolkové vlády totiž „při řešení mezinárodních úkolů a výzev připadá zvláštní role nejenom přírodním a technickým vědám, nýbrž i vědám kulturním a společenským“. Konzervativní termín *mezinárodní spolupráce* je zde používán již v inovovaném, „nadinstitucionálním“ duchu: jde zde o integraci stále přetrvávajících národních *vědeckých kultur* (Wissenschaftskulturen), které zejména na evropské úrovni mají být více propojitelné, kompatibilní a v celosvětovém měřítku konkurenceschopné, a o posílení stávajících „mezinárodně orientovaných badatelských struktur“, což se týká i společenských věd. I BMBF ovšem tato desiderata formuluje s ohledem na vyváženou definici německých národních zájmů a globálních potřeb.¹⁹

V poněkud odlišné optice AA byla *zahraniční vědecká politika* – v dikci G. Erlera – označena především za „pevnou součást“ německé zahraniční politiky, která má za cíl rozšiřovat a upevňovat partnerství Německa se zeměmi celého světa. Mohou-li mít současné globální problémy řešení pouze v globálním rámci a při zavedení závaznějších globálních pravidel, pak věda je přesně tou oblastí, která překračovala hranice vždycky – (většinou) bez předsudků, (většinou) hodnotově neutrálně a vždy s orientací na výsledky. Tento ve vědě obvyklý modus „překračování hranic“ stále více potřebuje i moderní zahraniční politika: kultura a vzdělání nemá být jenom oním „třetím sloupem zahraniční politiky“ (Willy Brandt), nýbrž má se stát i jedním z jejích základů, a to s ohledem na tři základní cíle: 1) nalezení rovnováhy mezi národními zájmy a mezinárodním partnerstvím: cílem nemá být *brain drain*, ale *brain circulation*; „export vědy“ do méně rozvinutých zemí má podpořit budoucí soutěž a nepřímo bránit budoucím krizovým scénářům; 2) sladění německých hospodářských zájmů s jinými německými politickými zájmy, zejména s dlouhodobou podporou bezpečnosti a stability ve světě, energetické bezpečnosti a udržení Německa jako světového vědeckého a studijního centra (ve smyslu vědeckého *Standortsicherung*); 3) podpora z Německa iniciovaných zahraničních vědeckých sítí: více stipendijních programů „na míru“, větší podpora AA i spolkových zemí zahraniční spolupráci vysokých škol, konkrétně i podpora „německých“ univerzit v zahraničí (např. *German University v Káhiře*, *Deutsch-Kasachische Universität*, *Vietnamesisch-Deutsche Universität*, především však *Deutsch-Türkische Universität*), resp. zřizování Domů německé vědy (*Deutsche Wissenschaftshäuser*).²⁰

Wissenschaftsaußenpolitik / Außenwissenschaftspolitik není tedy striktně vázána na katalog zemí, s nimiž Německo úže spolupracuje v různých integračních a bezpečnostních uskupeních, ba naopak „skrze ni mohou být lidé účinně motivováni stavět mosty a spojo-

¹⁹ Tamtéž, s. 8–10.

²⁰ Srov. G. Erler, *Politikgestaltung*, s. 14–15.

vat odlišné společnosti“.²¹ Nutnost takto pojímané zahraniční vědecké politiky je zdůvodňována klasickým katalogem globálních výzev (klimatické změny, energetická bezpečnost, migrace a ochrana lidských práv, stabilita hospodářských a finančních trhů aj.), hledáním společných odpovědí na tyto výzvy a potřebou aktivní role Německa při vytváření mezinárodních vědeckých sítí, neboť v nich lze nejučinněji získávat přátele a partnery. Je zde tedy zřejmá snaha podílet se na vytváření globálně uvažujících a globálně zodpovědných mezinárodních (nejenom čistě vědeckých) elit, Německu nakloněných a usnadňujících mu uchování tradiční pozice „exportního mistra světa“. Ve zkratce řečeno: „*Außenwissenschaftspolitik ist Außenpolitik und Standortpolitik zugleich*“.²² V této souvislosti byly v roce 2009 i přesněji formulovány (pouze v detailu odlišně od Erlerových tezí) a v návaznosti na tehdy zahájenou *Initiative Außenwissenschaftspolitik* – následující instrumenty: 1) akademická mobilita a výměna zaměřená především na „perspektivní“ mladé vědce (a to i z „konfliktních“ regionů); 2) podpora trvalých partnerství německých a zahraničních vědeckých a vysokoškolských institucí (v konkrétnější podobě zřizování *center excellence* za spolupráce německých vysokých škol); 3) reprezentace v klíčových lokalitách za účelem přímého oslovení vhodných partnerů, kteří se zajímají o Německo a jeho vzdělávací a výzkumné nabídky (v rámci zmíněné iniciativy se má jednat o zřizování *Deutsche Wissenschafts- und Innovationshäuser*); 4) vytváření oborově diferencovaných sítí *Deutschland-Alumni* na celém světě a *last but not least* 5) podpora německého jazyka jako „jazyka vědy“.²³

Zahraníční kulturní politika a zahraniční vědní politika

Již toto letmé vymezení pojmu zahraniční kulturní a vědní politiky v současném diskursu (včetně jeho variant a proměnných) navozuje otázku vztahu *zahraniční kulturní politiky* (*Auswärtige Kulturpolitik*) – jež se jeví jako součást, resp. *policy-field* zahraniční politiky a mezinárodních vztahů – a *vědní a vzdělanostní politiky* (*Wissenschafts- und Bildungspolitik*) určitého státu, v našem případě Německa. Odpověď na ni je zvláště důležitá při úvahách, do jaké míry (ještě) jsou v této publikaci speciálně sledované německé společenskovední ústavy v zahraničí *součástí*, resp. *instrumentem* zahraniční kulturní politiky, a do jaké míry (především) *součástí*, resp. *instrumentem* vědní a vzdělanostní politiky, realizované v SRN ovšem ve federální harmonii/disharmonii na spolkové a zemské úrovni – na spolkové úrovni především spolkovým ministerstvem pro vzdělávání a výzkum. Překrývání mezi oběma resorty (zahraničí, věda) je samozřejmé a z povahy věci i přirozené: mapa těchto překryvů se však průběžně mění, oblast zahraniční kulturní politiky se stává stále přirozenější a méně „nadbytečnou“ či „luxusní“ součástí politiky zahraniční – a podobně vědní a vzdělanostní politika stále více prostupuje zejména hospodářskou politikou vyspělých států. Rozdíl (spíše fázový) je zřetelný při bližším pohledu na charakter

²¹ Globale Bildungspartnerschaften, nepaginováno.

²² Tamtéž.

²³ „Außenwissenschaft“ byla prohlášena za „hlavní tematické těžiště“ německé zahraniční kulturní politiky v roce 2009, v lednu 2009 se v sídle spolkového ministerstva zahraničí konala i prestižní mezinárodní konference na toto téma. Srov. Wissenswelten verbinden. Deutsche Außenpolitik für mehr Bildung, Wissenschaft und Forschung, www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/KulturDialog/Aussenwissenschaft (ověřeno k 16. 8. 2010).

rozvojových diskusí a strategií příslušných politik. Mezinárodní spolupráce ve vědě, ba vědecký networking (stírající tradiční národní či státní hranice) je již dávno a z povahy věci nezbytným *předpokladem* (conditio sine qua non) rozvoje vědy vůbec, a tedy i jakékoli vědecké a vzdělanostní politiky. Nynější redefinice, resp. rozšíření obsahu zahraniční politiky, zahraniční kulturní politiku stále více „zhodnocují“ a „zrovnopравňují“ – i ona se stává *předpokladem* úspěšné a komplexně pojímané diplomacie, a to zvláště (nebojme se mimořádně této obehrané floskule!) po 11. září 2001...

V reflexi mezinárodní diskuse o kulturní a civilizační povaze nynějších i budoucích mezinárodních konfliktů a tenzí jako by totiž kdysi tak kontroverzní huntingtonovské vize nabyly reálnějších a politicky snáze artikulovatelných obrysů. V této situaci se stává další nezbytnou prekondicí úspěšné zahraniční politiky zvláště *zahraniční vědní/vědecká politika* s jejím globálním elitotvorným efektem – zejména u velkých, do mezinárodní dělby práce (a globálních problémů) tak zapojených států jako je Německo. Ostatně krajní pozice současných globálně-politických, globálně-ekonomických, resp. kulturních a filozofických diskusí, představovaných již klasickými tezemi Samuela P. Huntingtona a Francise Fukuyamy (či v jejich „dialektickém“ popření Fareedem Zakariou)²⁴ můžeme vnímat jako póly moderátní „zlaté střední cesty“ německé zahraniční kulturní politiky (a německé zahraniční politiky vůbec), která si navzdory pesimistickým scénářům globalizačních trendů uvědomuje, že s tokem kapitálu, zboží a lidí proudí i ideje, vzorce kulturního chování, kulturní statky – a jimi transportované hodnoty. Je příznačné, že Samuel P. Huntington své chmurné vize postupem času zmírnil – i když neopustil své striktní oddělování kategorií modernizace a okcidentalizace – v podobě jím zavedené kategorie *uni-multipolarity* světa na počátku 21. století.²⁵

Související kategorie: zahraničněpolitická identita, zahraničněpolitická kultura

Tento úrok do nejobecnější roviny sledované materie směřuje k další hojně diskutované referenční oblasti, kterou je německá *zahraničněpolitická identita*, resp. s ní související *zahraničněpolitická kultura*. Zdrojem určitého neporozumění může být skutečnost, že literatura k zahraničněpolitické identitě nediferencovaně přebírá analytické kategorie z širšího spektra společenskovědních oborů (filozofie, sociologie, politologie a v neposlední řadě též historie), termín zahraničněpolitické kultury má – pochopitelně – konotace především politologické. To ovšem souvisí i s dlouhodobou kariérou a akomodační schopností samotného pojmu *identita* (méně již jejího antonyma *alterita*). Přesto však bilance mnohaletého *Identität- und Alteritätsforschung* umožňuje nahlédnout deficit současných poněkud zkratkovitých definic německé *zahraničněpolitické identity*.²⁶

²⁴ Jejich základní práce byly postupně přeloženy i do češtiny, srov. Francis Fukuyama, *Konec dějin a poslední člověk*. Praha, Rybka Publishers 2002; Samuel P. Huntington, *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha, Rybka Publishers 2001; Fareed Zakaria, *Postamerický svět*. Praha, Academia 2010.

²⁵ Přehlednou syntézu těchto diskusí (a zmapování posunu postojů hlavních aktérů) přinesl Pavel Barša, *Mízení středu. Co dělat ve chvíli ústupu americké moci*. Doslov in: F. Zakaria, *Postamerický svět*, s. 225–244.

²⁶ K srovnávacím výzkumům identit/alterit nejnověji např. Benjamin Jörissen – Jörg Zirfass (eds.), *Schlüsselwerke der Identitätsforschung*. Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaften 2010. Interdisciplinární pohled nabízí v podobě vysokoškolské učebnice Heinz Abels, *Identität*. Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaften 2010. Již klasickým dílem historickým (úspěšně zavádějícím odvozené termíny jako např. „otevřená / uzavřená identita“) je Aleida Assmann – Heidrun Friese, *Identitäten* (Erinnerung, Geschichte,

Povahu a dlouhodobé trendy zahraniční politiky – a s ní i zahraniční kulturní politiky – lze dle (v Německu mírně převažujících) konstruktivistických teorií mezinárodních vztahů vysvětlit z konstant a proměnných *německé zahraničněpolitické identity*, která je komponentou a zároveň derivátem *německé národní a státní identity*.²⁷ Identity v tomto kontextu lze definovat jako „relativně stabilní, pro určitou roli specifická chápání a očekávání o sobě samotném“, která jsou i základem zahraničněpolitických zájmů (Alexander Wendt).²⁸ Tyto identity navíc obsahují kolektivně sdílené představy o určitém (dobrém) společenském a sociálním řádu. Oba zmíněné pojmy tvoří u velké části autorů normativní rámec (např. Hans Maull, Thomas Risse, Henning Tewes), který vymezuje akční prostor pro zahraničněpolitické konání daného státu, tj. v našem případě Německa. Ten se vyznačuje značnou trvalostí, kontinuitou, ba „odolností“, což souvisí s delším procesem institucionalizace a komplexní politické socializace, a to „nad i pod úrovní národního státu, kde vznikly a vznikají relativně stabilní struktury identit a zájmů“.²⁹

Zahraničněpolitická identita je ovšem odvozena od *imagined communities* jedinců (= termín B. Andersona aplikovaný nejčastěji na národ, využitelný ale i pro jiná „imaginární“ společenství), tj. společenství, v němž se pouze velmi malá část lidí zná osobně, a přesto se vnímá v mnohem větším, a tedy i mocnějším celku (v moderní době sem mohou ale patřit i velká nadnárodní společenství, zejména náboženská).³⁰ Patří k ní i moment vymezení vnitřní a vnější hranice, tedy i vymezení, kdo ke společenství (zde národnímu a státnímu) patří a kdo nikoliv: „Čím podobnější jsme si jako Němci navzájem připadali a čím více jsme cítili převahu nad ostatními národy, tím více jsme se stávali intolérantními a povýšeckými vůči ostatním.“ (Thomas Risse)³¹

Pokud je jeden z deklarovaných hlavních úkolů německé zahraniční kulturní politiky exportovat resp. zprostředkovat moderní *Deutschlandbild*, pak jsou zde právě společenskovední ústavy (zejména mají-li tak dlouhou tradici jako německé historické ústavy v zahraničí) konfrontovány s historickými proměnami německé zahraničněpolitické identity. Evidence jejích proměn, zejména ve vztahu ke svému okolí – od *primordiálních* konstrukcí (domněle přírodně daných, např. etnicko-rasových), přes *sakrální* konstrukce („mission civilisatrice“) až po poválečné konstrukce *civilní* (s pozitivním vnímáním sebe sama, avšak bez despektu k „těm druhým“) – pak může tvořit významnou, byť nepřímou artikulovanou součást kulturnědiplomatického exportního balíčku. V něm je ovšem – zůstaneme-li

Identität). Frankfurt a. M., Suhrkamp 1998. K identitám moderny a postmoderny velmi instruktivně Rolf Eickelpasch – Claudia Rademacher, Identität. Bielefeld, Transcript 2004, s. 56–115.

²⁷ Souhrnně a s mírnou skepsí ke všeobecné použitelnosti kategorie zahraničněpolitické identity (viz níže v textu) Thomas Risse, Deutsche Identität und Außenpolitik. In: Siegmund Schmidt – Gunther Hellmann – Reinhard Wolf (eds.), Handbuch zur deutschen Außenpolitik. Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaften 2007, s. 49–61.

²⁸ Alexander Wendt, Anarchy Is What States Make of It. The Social Construction of Power Politics, International Organization 46/2, 1992, s. 391–425, zde s. 397 a 405–406. Srov. též v aplikaci na konkrétní materii Jakub Eberle, Zdroje a vývoj postoje Spolkové republiky Německo k rozšiřování NATO v letech 1990–97. Praha, UK FSV 2010 (nepublikovaná bakalářská práce), s. 8–27.

²⁹ Henning Tewes, Germany, Civilian Power and the New Europe: Enlarging NATO and the European Union. Basingstoke, Palgrave 2002, s. 25.

³⁰ Benedict Anderson, Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts. Berlin, Ullstein 1998, s. 14–16.

³¹ T. Risse, Deutsche Identität, s. 51.

u identit současných a civilních – řada specificky německých *patchwork identities* (např. identita Němce, Švába, Bavora, Evropana, německého evangelíka, katolíka atd.). Jinak řečeno: zahraniční kulturní politika vyváží celý soubor identit, resp. konstrukcí identit, které v konkrétní společnosti (prostoru, státu) s tzv. národní identitou souvisejí.³²

Bez významu ovšem ani není skutečnost, že síť „exportérů“ moderní německé zahraničněpolitické identity je historicky a organicky vzniklá; řada tradičních německých institucí – zejména těch, které vznikly ještě před druhou světovou válkou (např. DAAD či *Alexander von Humboldt-Stiftung*) – může být v zahraničí (zejména v politicky a historicky „citlivém“ zahraničí, např. v Polsku) vnímána jako pomyslné dítě oněch časů, kdy Německo a jeho zahraniční politika sledovala zcela jiné, otevřeně expanzivní a agresivní cíle. Ne vždy však AA reálně tyto historické *Befindlichkeiten* domýšlí.³³ Tato rovina zahraniční percepcce může být dle potřeby vhodně instrumentalizována (děje se tak např. v Polsku i v ČR): vzpomeňme na různé seznamy tzv. stipendistů, kteří údajně v „německých službách“ ohrožují domnělé české (polské a jiné) národní zájmy.³⁴ Problémem výše naznačených kategorizací zahraničněpolitické identity je, že vznikaly spíše v dílnách politických a sociálních věd, a jsou do značné míry ahistorické. Při veškerých proměnách jimi definované německé zahraničněpolitické identity (od primordiálního modelu po model civilní) není sledována více linie homogenity a organicity, resp. otázka po „jádre identity/identit“ a faktorů, které proměny tohoto jádra navozují, tedy – řečeno v návaznosti na Aleidu Assmannovou a Heidrun Frieseovou – historický, dynamický element vytváření a vývoje kolektivních identit, tj. zohlednění rozdílu mezi kompaktní (defenzivní, „anti-asimilační“ identitou) na jedné straně a otevřenou (agresivní, elastickou a diferencující) identitou, v níž se difference přesouvá z okraje do samotného „jádra identity“ té které společnosti a která je optimisticky ztotožňována s poválečnou identitou bonnsko-berlínské republiky.³⁵

Příznivá konstelace dalšího výzkumu: akord historie a mezinárodních vztahů?

Nabízená perspektiva pohledu na německé společenskovední ústavy v zahraničí se otevírá v době, kdy zejména v České republice je třeba navázat na některé sotva započaté diskuse o vztahů historie, politických věd a zvláště oboru mezinárodních vztahů. Na pomyslné „lavici obžalovaných“ v perspektivě mnoha mladších českých absolventů anglosaských univerzit (či části jejich stipendijních programů) stanula historie jakožto

³² K uvedeným třem typům konstrukcí identity viz Shmuel N. Eisenstadt und Bernd Giesen, *The Construction of Collective Identity*. Archives européennes de sociologie, 36, 1995, s. 72–102. Srov. T. Risse, *Deutsche Identität*, s. 51–52.

³³ K tomu obecněji Ulrich Rähler, „Das Andere“ in Tradition und Konzeption deutscher auswärtiger Kulturpolitik. In: Michał Buchowski (ed.), *Die Konstruktion des Anderen in Mitteleuropa = The construction of the other in Central Europe: Diskurse, politische Strategien und soziale Praxis*. Frankfurt a. d. O., Colloquium Polonicum 2001, s. 207–222.

³⁴ Pomineme-li nacionálně orientovanou část české publicistiky 90. let, která tomuto motivu věnovala pozornost (Dalibor Plichta a další), tak lze konstatovat rezonance tohoto typu myšlení i u některých historiků, např. ve zvláště extrémní poloze Bořivoj Čelovský, *Mnichovský syndrom*. Ostrava, Tilia 2000, s. 82–91, v méně vypjatých polohách i leckde jinde.

³⁵ Aleida Assmann – Heidrun Friese, *Einleitung*. In: Tytéz (eds.), *Erinnerung, Geschichte, Identität*. Sv. 3, *Identitäten*. Frankfurt a. M., Suhrkamp 1998, s. 11–23.

disciplína určující diskurs obnovujícího se oboru v 90. letech. Stalo se tak v rámci diskuse k epistemologii společenských věd v relaci k oboru mezinárodních vztahů, kdy české diskusi – odborné i politické – jako by dominoval „zastaralý a fiktivní střet“ (Petr Kratochvíl) mezi pozitivismem a normativismem (resp. jeho deriváty) v teorii mezinárodních vztahů.³⁶ Opakovaně byla i shledávána „nežádoucí dichotomie“ *historie/teorie*, tj. dichotomie, která se v této juxtapozici zřejmě ocitla v souvislosti s konsolidací tohoto u nás (vlastně) mladého oboru – mladého krátkým trváním jeho svobodného rozvoje, mladého i díky nastupující, mezinárodně edukované (tj. ne nutně všestranně „vzdělané“) mladé vědecké generaci. Její sklon k diskursivní stringenci je samozřejmě zneklidňující. Historikové ovšem na výhrady a strach ze staré *doxy* disciplíny mezinárodních vztahů (tj. politické a diplomatické historie) musí reagovat – při vším „respektu k historickému prameni“ – nabídkou výsledků své práce v multiparadigmatické matici, kladením nových otázek a propagací vlastních inovovaných postupů.³⁷ Posun je přitom zjevný: „nové“ dějiny mezinárodních vztahů plynule přešly od klasických dějin diplomacie k analýze širších sociálních faktorů mezinárodních vztahů (jistě i pod vlivem konjunktury strukturalisticky pojatého sociálněhistorického bádání v 70.–90. letech), aniž se tím ovšem zcela zúžil prostor pro klasické přístupy, zaměřené na hlavní a klasické aktéry zahraniční politiky (státy, vlády, zahraničněpolitické elity).³⁸

Německé historické a společenskovědní ústavy v zahraničí se ocitají ne-li v novém světle, tak v novém a multiplikovaném „nasvícení“: část teorie mezinárodních vztahů je již zařazuje mezi aktéry (ať už uvědomělé či neuvědomělé) zahraniční politiky, zjevně jsou dokonce v poslední době přiřaditelné, a to především díky relativní autonomii jimi vytvářených multinacionálních a transnacionálních vědeckých sítí (podobně jako např. církve) k často vzývaným „transnacionálním aktérům“ či „zprostředkovatelům“, a to v závislosti na povaze zkoumaného politického pole, například problematiky historického narovnání.³⁹ Praxe zahraniční politiky tento posun reflektuje rovněž – viděli jsme to na celkovém rozšíření oficiálně tradovaných obsahů německé zahraniční kulturní politiky, jež se stále více integruje do nově chápané *public diplomacy*, tj. takové veřejné diplomacie, kde i objekt působení (zpravidla zahraniční veřejnost a její segmenty) není chápán v pasivní roli a počítá se s jeho aktivní zpětnou vazbou. Zpětná vazba budiž tedy i vzývána v „dialogu hluchoněmých“ (Friedrich Kiessling), tj. historie a mezinárodních vztahů, který by neměl

³⁶ Petr Kratochvíl, *Positivismus a normativismus v mezinárodních vztazích. O střetu zastaralého a fiktivního. Mezinárodní vztahy* 41, 2006 (zvláštní číslo na téma „Fórum k epistemologii společenských věd“), s. 38–46.

³⁷ Zajímavý podnět k diskusi na toto téma nabídl před nedávnem Petr Drulák, *Zamyšlení nad českým oborem mezinárodních vztahů: Pokus o bourdieoivský pohled. Mezinárodní vztahy*, 42, 2007, č. 3, s. 69–79, který je možno chápat i jako „hozenou rukavici“ historikům – především historikům mezinárodních vztahů a politiky. V reakci na tento článek srov. Miroslav Kunštát, *Role křesťanských církví v rekondiliačních procesech ve střední Evropě – polsko-německý a česko-německý případ. Mezinárodní vztahy* 44, 2009, č. 3, s. 5–32, zde s. 25–26.

³⁸ Viz zejména Eckart Conze – Ulrich Lappenküpfer – Guido Müller (eds.), *Geschichte der internationalen Beziehungen. Erneuerung und Erweiterung einer historischen Disziplin*. Köln, Böhlau 2004. K tomu srov. souhrnnou recenzi na tento a další příbuzné nové německé tituly Reiner Marcowitz, *Von der Diplomatengeschichte zur Geschichte der internationalen Beziehungen. Methoden, Themen, Perspektiven einer historischen Teildisziplin. Francia* 32/3, 2005, s. 75–100.

³⁹ Gero Erdmann, *Kirchen und NRO*. In: Siegmund Schmidt – Gunther Hellmann – Reinhard Wolf (eds.), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaften 2007, s. 304–312. Srov. též *Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kulturpolitik*, s. 36–37.

ustrnout, ba přerůst v boj o hegemonii paradigmat, za nímž se ovšem často skrývá – u nás, v Německu a leckde jinde – především zuřivý zápas o přerozdělení skrovných finančních prostředků na stále méně žádaný společenskovědní výzkum.⁴⁰

⁴⁰ Friedrich Kiessling, Der „Dialog der Taubstummen“ ist vorbei. Neue Ansätze in der Geschichte der internationalen Beziehungen des 19. und 20. Jahrhunderts. *Historische Zeitschrift* 275, 2002, s. 651–680; R. Marcowitz, Von der Diplomatiegeschichte, s. 99–100.

Německé historické ústavy v zahraničí a německá zahraniční kulturní politika: Nadace DGIA

Volker Zimmermann

Úvod

Tady jde o „atentát byrokratů“, varoval 22. března 2001 v týdeníku *Die Zeit* historik a novinář Gustav Seibt.¹ Jeho hněv byl namířen proti tehdejší spolkové ministryni pro vzdělávání a výzkum Edelgard Bulmahnové a jejím plánům na reformu právní formy a organizace německých společenskovědních ústavů v zahraničí.² Tuto reformu zahájila roku 2000 koaliční spolková vláda sociálních demokratů (SPD) a Zelených (*Bündnis 90/Grüne*) a o dva roky později ji uvedla do praxe příslušným zákonem. Kulturní a fejetonové rubriky německého tisku byly v té době plné komentářů k tomuto záměru, s čímž souvisí i otázka, jak mohla – tato na první pohled nepřilíš nápadná správní reforma – vzbudit takové emoce.

Tyto emoce i samotný výsledek reformy však ozřejmují – přinejmenším ve vztahu ke společenským vědám (neboť výhradně o ně se zde jedná) – významnou a směřodatnou změnu jak v systému německé vědní politiky, tak v oblasti zahraniční kulturní politiky. V následujícím výkladu se proto soustředím 1) na cíle reformy a na obavy v jejích počátcích artikulované, 2) na reformu jako takovou, resp. 3) na její výsledky, a to ve spojení s otázkou, zda domnělý „atentát byrokratů“ společenským vědám a zahraniční kulturní politice spíše neškodil, než prospěl, resp. zda celý rozruch kolem ní nebyl způsoben spíše komunikačními problémy mezi politikou a vědou.

Výchozí situace

Nejprve je nutný pohled na uspořádání, které reformě předcházelo: až do roku 2002 bylo sedm německých společenskovědních ústavů – většinou německé historické ústavy – rozděleno mezi čtyři různé zřizovatele, tj. spolkové ministerstvo pro vzdělávání a výzkum, nadaci *Stiftung Deutsche Historische Institute im Ausland*, *Philipp-Franz-von-Siebold-Stiftung Deutsches Institut für Japanstudien* a *Deutsche Morgenländische Gesellschaft e. V.* Podle nového plánu měl vzniknout pouze jeden zřizovatel ve formě nadace, a to navzdory mínění renomované Rady pro vědu (*Wissenschaftsrat*) jakožto nejvýznamnějšího

¹ Gustav Seibt, *Attentat der Bürokraten*. *Die Zeit*, 22. 3. 2001.

² Adjektivum *geisteswissenschaftlich* je v tomto příspěvku, a to i s ohledem na diktum zvolené v této knize jako celku, volně přeloženo jako společenskovědní, jakkoliv si je překladatel vědom i jiných, v českém diskursu již dříve použitých, avšak nikdy obecně nezavedených alternativ, např. duchovědní, resp. duchovědný [pozn. M. K.].

poradního orgánu vlády pro otázky vědy a vědní politiky pod předsednictvím historika Winfrieda Schulzeho, která ještě v roce 1999 hodnotila zmíněných sedm ústavů jako velmi úspěšné a k jejich dosavadní organizační formě nevznesla žádné námítky. Ústavy podle ní představovaly „důležitý příspěvek Německa k infrastruktuře mezinárodního historického výzkumu“ a jejich vědecké výkony byly označeny za „velmi dobré, částečně i vynikající“.³

Navzdory tomu však právě tato zpráva shledala do budoucna organizační formu s různými zřizovateli jako neuspokojivou. Rada pro vědu proto s ohledem na „dlouhodobé plánování“ dala k úvaze „spojení všech německých společenskovědních ústavů [...] do jednoho institucionálního svazku ve smyslu využití synergických efektů a tím i posílení vědecké prezence Německa v zahraničí“. Požádala donátory i zřizovatele o zvážení tohoto návrhu, resp. i možností jeho realizace. Nebyli to tedy vědeckí pracovníci v příslušných zahraničních ústavech, nýbrž Rada pro vědu a – zvláště zřetelně – politická sféra v osobě spolkové ministryně pro vzdělávání a výzkum Bulmahnové, kteří vehementně požadovali novou strukturu zřizovatelů, tj. zřizovatele formou jediné právnické osoby.

Koncepci zpracoval Winfried Schulze, jehož lze považovat za vlastního iniciátora této myšlenky. Ten měl představu nadace, která by řídila zahraniční společenskovědní ústavy centrálně – zcela v duchu „společného institucionálního svazku“, zmíněného ve zprávě Rady pro vědu. Již v této rané fázi byl navržen její název – Nadace Maxe Webera (*Max-Weber-Stiftung*). I v této koncepci se hovořilo o „synergických efektech ve vnější prezentaci ústavů“ a „zvýšení flexibility“ příslušných zařízení, což patřilo (a částečně ještě patří) k módnímu jazykovému úzu podobných reformních záměrů v oblasti vzdělání a vědy.⁴ Navíc se tehdy plánovala soukromá nadace, což rovněž odpovídalo duchu doby, podle něhož se měl stát stáhnout z celé řady oblastí.

Ředitelé i vědeckí pracovníci těchto ústavů se s vehemencí postavili proti zamýšleným novým úpravám, a sice z řady důvodů. *Neue Zürcher Zeitung* popsaly tyto souvislosti 7. srpna 2001 v článku, který nesl příznačný název „Jak se sekerou v lese. Ministerské zacházení s německými společenskovědními ústavů“.⁵ Především: ještě v roce 2000 nebyli příslušní ředitelé ústavů k procesu plánování změn přizváni, ale již v únoru 2001 byli konfrontováni s hotovou koncepcí. Dále byl od počátku kritizován původně zamýšlený soukromý charakter nadace a zatřetí – což byl snad nejdůležitější bod kritiky – se vědci obávali, že by mohli být v budoucnu vystaveni „byrokraticko-politickým zásahům“.⁶

S pracovníky zahraničních ústavů se solidarizovali renomovaní vědci a – částečně i ze stranickopolitických důvodů – také část tisku. Tak psal např. konzervativní *Rheinischer Merkur*, jenž tehdejší spolkové vládě nebyl nijak nakloněn, o „rudozelených manipulacích“ (*Gängelband*),⁷ historik Wolfgang Schieder hovořil o „nadačním strašáku“ (*Stiftungspopanz*)⁸

³ Wissenschaftsrat, Stellungnahme zu den Geisteswissenschaftlichen Auslandsinstituten, 12. 11. 1999, <http://www.wissenschaftsrat.de/texte/8183-07.pdf> (ověřeno k 28. 8. 2009).

⁴ Hanno Helbling, Wie die Axt im Walde. Ministerieller Umgang mit deutschen Auslandsinstituten. *Neue Zürcher Zeitung*, 7. 8. 2001.

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž.

⁷ Marc-Christoph Wagner, Rot-grünes Gängelband. *Rheinischer Merkur*, 20. 4. 2001.

⁸ Johannes Fried, Wissen ist gut, Kontrolle schlecht. Wie das Deutsche Historische Institut in Rom seine Tradition zu verlieren droht. *Die Zeit*, 22. 3. 2001.

a jeho kolega Johannes Fried označil plánovanou nadaci za nástroj „centralizace“ a „politizace“.⁹ Fried, osvědčený expert v oblasti středověkých dějin a v té době i designovaný ředitel Německého historického ústavu v Římě, byl jistě jeden z nejhlasitějších protivníků reformy. Z tohoto důvodu dokonce odmítl nastoupit na ředitelské místo v Itálii s tím, že hrozící „byrokratická těžkopádnost“ může budoucí výzkumy udusit a „krátkodobé podniky [...] nastoupí na místo velkých vědeckých úkolů“ –, čímž už nebude možné dále sledovat „dlouhodobé vědecké perspektivy“.¹⁰

V této souvislosti byla navíc vyslovena obava, že se vědecké rady ústavů nebudou moci prosadit vůči úředníkům ministerstva. Ředitelé měli být voleni, resp. jmenováni maximálně na dvojí pětileté období a rovněž do personálních otázek měli zasahovat méně než předtím. Předseda nadační rady měl být podle původních plánů dokonce jmenován ministerstvem a v samotném tomto grémiu měl zasednout – vedle četných zástupců všech možných vědeckých organizací pouze jeden reprezentant všech zahraničních ústavů. Z pohledu vědeckých pracovníků tak skutečně přibývalo náznaků zvýšené politické kontroly. Proto se právě byrokratická organizace ústavů rychle stala zásadní vědecko-politickou otázkou. K tvrdému postoji vědců zřejmě přispělo i odmítání jakékoliv formy změn.

Nepřehlédnutelný problém představovala i skutečnost, že ústavy měly různě etablovanou právní formu a odlišné historické tradice: u pěti z nich se jednalo o instituce soukromoprávní, a sice dva ústavy zřízené nadací *Stiftung Deutsche Historische Institute im Ausland*, dále nadací *Philipp-Franz-von-Siebold-Stiftung* (Německý ústav pro japonská studia v Tokiu) jakož i soukromoprávní *Deutsche Morgenländische Gesellschaft e.V.* (oba orientální ústavy v Bejrútu a Istanbulu).¹¹ Každému ústavu je v této knize věnována samostatná kapitola, proto stačí na tomto místě jen stručné upozornění: z hlediska prestiže a lokálního zakotvení samozřejmě byl a zůstává rozdíl, mluví-li se o Německém historickém ústavu v Římě, existujícím již od roku 1888, či o Německém historickém ústavu ve Washingtonu, založeném teprve roku 1987. Významnou roli v diskusi jistě sehrály i určitá ješitnost, resp. hrdost na příslušné domy.

Zpochybňován byl i smysl Schulzem požadovaného propojení „sloupů našeho vědeckého systému v nové, na problémy orientované podobě“, neboť např. mezi Německým ústavem pro japonská studia v Tokiu a Německým historickým ústavem v Římě je smysluplný networking sotva možný – a na příslušném místě jsou ústavy dostatečně propojeny s domácími institucemi, jinak by nebyla dlouholetá úspěšná kooperace v hostitelských zemích vůbec možná.¹² Jinými slovy: německý vědní a vzdělávací sektor, beztak již vvedený z míry tzv. boloňskou reformou a změnami zaměstnaneckých poměrů ve veřejné službě (zvláště pak v akademické oblasti) měl najednou další důvod ke sporům. Na výše citovanou pasáž ve zprávě Rady pro vědu, jež požadovala zvážení takové reformy, většina komentátorů pozapomněla – ti jen opakovaně zdůrazňovali, že práce všech ústavů byla označena jako velmi dobrá.

⁹ H. Helbling, *Wie die Axt im Walde*.

¹⁰ J. Fried, *Wissen ist gut*.

¹¹ *Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland, Jahresbericht 2002–2004* [dále *Stiftung DGIA, Jahresbericht 2002–2004*], s. 12, http://www.stiftung-dgia.de/fileadmin/downloads/ZJB_Final.pdf (ověřeno k 28. 8. 2009).

¹² H. Helbling, *Wie die Axt im Walde*.

A již tehdy se vzedmuly hlavně emoce: v již citovaném článku Gustava Seibta o „atentátu byrokratů“ se říká, „že taková pseudoekonomická centralizace udusí lokálně zakořeněného ducha těchto ústavů a jejich ředitele degraduje z vědců, uvažujících v dlouhodobé perspektivě, na poddajné vědecké manažery“.¹³ Werner Paravicini, ředitel Německého historického ústavu v Paříži, označil ve své výroční zprávě období let 2000/2001 za „neutěšené“, neboť prý „veškerou činnost poznamenal stín reorganizace, jež byla našim ministerstvem nezadržitelně prováděna – aniž by to bylo nutné – za pomoci jediného kolegy z oboru, a to navzdory širokému protestu všech ředitelů, členů vědeckých rad, organizované i neorganizované obce historiků, ba dokonce i denního tisku“.¹⁴ Vyjdeme-li z tohoto tvrzení, musela být energie ministerstva a onoho jediného kolegy z oboru zcela enormní. Tento dojem se vskutku nabízí, vezmeme-li v úvahu velmi nezvykle rychlý a dalekosáhlý výsledek.

Centralizace a financování: nová úprava

Přes všechny protesty byla zákonem z 20. června 2002 zřízena spolková veřejnoprávní nadace, pod kterou připadlo všech sedm stávajících ústavů.¹⁵ Před přijetím zákona však bylo nutné zvládnout značné organizační problémy, přičemž na politické úrovni pokračoval spor i ve Spolkovém sněmu. Po organizační linii připadlo vytváření struktur nové nadace do kompetence zvláštního přípravného štábu přímo na ministerstvu, který vznikl 27. února 2002, tj. krátce po přijetí předmětného usnesení spolkovou vládou 16. ledna 2002. Toto usnesení komentovala ministryně Bulmahnová slovy, že v nové nadaci byla nalezena „správná kombinace mezi distancí státu, samostatným vědeckým řízením a době odpovídajícími strukturami“.¹⁶

Složení přípravného štábu ovšem vyvolalo dojem, že předchozí obavy kritiků byly více než oprávněné: sestával téměř výhradně z pracovníků ministerstva, jeden jediný zástupce zahraničních ústavů disponoval toliko „poradním hlasem“. První schůzka nové nadační rady 8. srpna 2002 (po přijetí zákona) pak znamenala i konec činnosti přípravného štábu. O několik týdnů později – 30. srpna 2002 – vznikla další pracovní skupina, podřízená právě založené nadační radě, která měla formulovat nadační statut. Od tohoto okamžiku se mohly ústavy přes nadační radu, resp. i jednoho vědeckého a jednoho administrativního pracovníka zapojit silněji do rozhodovacího procesu. Statut, rozpočtová pravidla a jednací řád nadace pak byly konečně schváleny 10. února 2003.¹⁷

¹³ G. Seibt, *Attentat der Bürokraten*.

¹⁴ Werner Paravicini, *Das Deutsche Historische Institut Paris im Jahre 2000–2001*. Francia 29/1, 2002, s. 411–440, zde zvl. s. 411.

¹⁵ Gesetz zur Errichtung einer Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland [dále Gesetz zur Errichtung einer Stiftung DGIA], Bonn, vom 20. Juni 2002. Bundesgesetzblatt, část I, č. 38, 25. 6. 2002, s. 2003, http://www.bgbl.de/Xaver/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBL (ověřeno k 28. 8. 2009).

¹⁶ Kabinett beschließt Neuordnung der geisteswissenschaftlichen Auslandsinstitute. Pressemitteilung 7/2002 des Bundesministeriums für Bildung und Forschung vom 8. 8. 2002, <http://www.bmbf.de/press/544.php> (ověřeno k 28. 8. 2009).

¹⁷ Stiftung DGIA, Jahresbericht 2002–2004, s. 12.

Tolik organizační stránka věci. Paralelně k ní se odbyval na půdě Spolkového sněmu politický rozhodovací proces, který měl od samého počátku charakter zásadní debaty o vědecké politice. Diskuse se totiž vyhrtila na tématu svobody vědy, přičemž frakce CDU/CSU se zde stylizovala jako ochránkyně zájmů společenskovědních zahraničních ústavů. Reforma se tak rychle stala součástí stranickopolitických konfrontací na spolkové úrovni. Jak se například v rozpravě o návrhu zákona 26. dubna 2002 vyjádřil poslanec CDU Werner Lensing, bylo prý třeba zabezpečit „svobodu“ a „nezávislost“ těchto ústavů, jejichž práce jinak bude ochromena „ideologickým chomoutem“ rudozelené spolkové vlády.¹⁸ Měl tím na mysli především Německý historický ústav ve Washingtonu, kde bylo obsazení postu ředitele pozdrženo vzhledem k námitce ministerské byrokracie. Proti tomuto obvinění z dirigismu se ohradil poslanec Zelených Reinhard Loske s tím, že zákon „nabízí předpoklady pro kontinuální rozvoj těchto zařízení v silně globálně zaměřené době“ – tedy pro moderní, na budoucnost orientovanou organizační bázi zahraniční kulturní politiky v oblasti společenských věd.¹⁹

Právě to mělo být i záměrem spolkové vlády, jak to ještě jednou vyjádřil Wolf-Michael Catenhusen, parlamentární státní tajemník u spolkové ministryně pro vzdělávání a výzkum: „Organicky vzniklé struktury jednotlivých ústavů – u německého historického ústavu jsou více než 100 let staré – již nevyhovují v globálně orientované a moderní mezinárodní skladbě vědeckých institucí dnešním požadavkům, a to jak z hlediska viditelnosti těchto ústavů, tak i z hlediska jejich vzájemné kooperace. Návrh zákona vytváří předpoklady pro kontinuální a perspektivní rozvoj těchto zařízení. [...]“²⁰

Oproti původnímu záměru však nakonec nebyla nová instituce nazvána Nadací Maxe Webera, nýbrž Nadací německých společenskovědních ústavů v zahraničí, což je možno chápat jako jistý ústupek kritikům. Nadace sestává ze tří orgánů, tj. z nadační rady, ředitelů ústavů a vědeckých rad ústavů. Za zmínku stojí posílení pozice vědeckých rad ústavů v nadační radě: ta se nyní skládá z 11 členů, povolaných spolkovým ministerstvem pro vzdělávání a výzkum na dobu čtyř let, přičemž čtyři z nich – tj. více než třetina – měli být vědci jmenovaní vědeckými radami. Předseda nadační rady je jmenován z ostatních jejích

¹⁸ Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode – 234. Sitzung. Berlin, Freitag, den 26. April 2002. Anlage 14: Zu Protokoll gegebene Reden zur Beratung des Entwurfs eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland, Bonn (Tagesordnungspunkt 32). Rede des Abgeordneten Werner Lensing (CDU/CSU), Deutscher Bundestag, 14. Wahlperiode, 234. Sitzung, Berlin, Freitag, den 26. April 2002, s. 23398–23400, zvláště s. 23399, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/233/14234233.99.pdf> (ověřeno k 28. 8. 2009).

¹⁹ Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode – 234. Sitzung. Berlin, Freitag, den 26. April 2002. Anlage 14: Zu Protokoll gegebene Reden zur Beratung des Entwurfs eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland, Bonn (Tagesordnungspunkt 32). Rede des Abgeordneten Reinhard Loske (BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN), Deutscher Bundestag, 14. Wahlperiode, 234. Sitzung, Berlin, Freitag, den 26. April 2002, s. 23400–23401, zde s. 23401, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/234/14234234.01.pdf> (ověřeno k 28. 8. 2009).

²⁰ Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode – 234. Sitzung. Berlin, Freitag, den 26. April 2002. Anlage 14: Zu Protokoll gegebene Reden zur Beratung des Entwurfs eines Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland, Bonn (Tagesordnungspunkt 32). Rede von Wolf-Michael Catenhusen, Parlamentarischer Staatssekretär bei der Bundesministerin für Bildung und Forschung, Deutscher Bundestag, 14. Wahlperiode, 234. Sitzung, Berlin, Freitag, den 26. April 2002, s. 23402–23403, zvláště s. 23403, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/234/14234234.03.pdf> (ověřeno k 28. 8. 2009).

členů „při zohlednění návrhů ředitelů zahraničních ústavů“. ²¹ Co se týká jmenování ředitelů, zde se prosadil původní plán: ředitelé zahraničních společenskovedních ústavů jsou jmenováni nadační radou na návrh příslušných vědeckých rad na nejvýše pět let, přičemž opětovné jmenování je možné. ²²

Účel nadace je mj. definován v jejím statutu: je jím „podpora výzkumu s těžištěm v oblasti historických, kulturních, hospodářských a sociálních věd ve vybraných zemích a podpora vzájemného porozumění mezi Německem a těmito zeměmi“. ²³ Ústavům připadá v rámci tohoto cíle více úkolů: zaprvé mají coby samostatná a nezávislá zařízení provozovat vlastní výzkum, a to ve spolupráci s jinými vědeckými institucemi v hostitelské zemi, dále pak organizovat vědecké akce, přednášky a sympozia, publikovat výsledky svého výzkumu v pramenných edicích, databázích a časopisech, zřizovat a udržovat knihovny, podporovat domácí i zahraniční vědecký dorost a konečně též zprostředkovávat vědecké kontakty a poskytovat informace.

Nabídka pro vědce zahrnuje vícero oblastí: především se jedná o personálně orientované možnosti zaměstnání a financování jako např. pracovní místa pro vědecké pracovníky a stipendia na badatelské pobyty v hostitelských zemích. K personálně zaměřeným nabídkám patří i praktikantská místa v jednotlivých ústavech, ve vědecké části i v příslušných knihovnách. ²⁴ Pracovní místa jsou obvykle vypisována jako tříletá a mají sloužit jako možnost pro další kvalifikaci v akademické kariéře. Vedle toho poskytují některé ústavy možnost jednorozhodného působení v pozici hostujícího docenta v příslušných zemích. V případě stipendií se jedná ročně o zhruba 110 stipendií pro doktorandy a postdoktorandy v celkové době trvání 400 měsíců. Vědecký dorost (doktorandi, postdoktorandi, resp. habilitandi) může být podpořen až na dobu 12 měsíců. ²⁵

Dále jsou nabízena badatelská stipendia pro konkrétní projekty, jež korespondují s tematickým zaměřením jednotlivých ústavů. A konečně existují i cestovní stipendia na badatelské pobyty na těchto ústavech pro uchazeče s doktorátem z oblasti společenských věd, a sice po třech jednoměsíčních pobytech v maximálně třech zemích. Vedle toho mají ústavy velký význam jako vědecká a veřejná servisní zařízení, sloužící – vedle pořádání přednášek, konferencí a seminářů – též jako styčné a poradenské místo pro německé vědce, kteří v příslušné zemi pobývají z vědeckých důvodů, resp. i pro vědce z hostitelské země, hledající kontakt k německé vědecké obci.

K sedmi existujícím ústavům přibyl v roce 2005 Německý historický ústav v Moskvě, financovaný z tzv. třetích zdrojů, jakož i – o rok později – Německé fórum pro dějiny umění v Paříži. Kromě toho existuje od roku 2009 Orientální ústav v Istanbulu samostatně. Celkově dnes nadace zastřešuje deset ústavů:

²¹ Gesetz zur Errichtung einer Stiftung DGIA, s. 2003.

²² Tamtéž.

²³ § 1 Statutu Nadace DGIA.

²⁴ Bernhard Roscher, Die Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland (DGIA). Präsentation in der Informationsveranstaltung Internationale Doktorandenprogramme und Fördermöglichkeiten im Ausland an der Universität zu Köln am 23. Januar 2007, www.verwaltung.uni-koeln.de/.../23-Jan-2007_Presentation_Uni_Kln-dgia_ger.ppt (ověřeno k 28. 8. 2009).

²⁵ Forschungs- und Fördermöglichkeiten an den Auslandsinstituten der Stiftung DGIA, <http://www.stiftung-dgia.de/foerderung.html> (ověřeno k 28. 8. 2009).

Německé fórum pro dějiny umění v Paříži
Německý historický ústav v Londýně
Německý historický ústav v Moskvě
Německý historický ústav v Paříži
Německý historický ústav v Římě
Německý historický ústav ve Varšavě
Německý historický ústav ve Washingtonu
Německý ústav pro japonská studia v Tokiu
Orientální ústav v Bejrútu
Orientální ústav v Istanbulu

V „prvním pozměňovacím zákoně ke zřízení Nadace německých společenskovedních ústavů v zahraničí“, jenž byl přijat v roce 2009, jsou obsaženy některé novinky. Mezi úkoly ústavů byla škrtnuta formulace o „vědeckých informacích a poradenství a zprostředkování vědeckých kontaktů“. U nadační rady bylo upuštěno od přesného složení členů z oblasti vědeckých organizací, například již není určen počet čtyř vědců z vědeckých rad ústavů. Navíc bylo zřízeno „shromáždění ředitelů a ředitelek“ (*Direktionsversammlung*), které je složeno z ředitelek a ředitelů ústavů sdružených v Nadaci DGIA, mluvčího, jakož i „stálých hostů“ nadační rady. Prostřednictvím těchto „stálých hostů“ se shromáždění „v nadační radě podílí na tvorbě rozhodování nadace“.²⁶

Dále smí být na ředitelské místo táž osoba znovujmenována na maximálně sedm let – tedy o dva roky déle než předtím. Navíc ještě přibyl shromáždění předsedů vědeckých rad (*Versammlung der Beiratsvorsitzenden*), jakož i jednatel nadace (*Geschäftsführer*), jehož kompetence se týkají především mimovědecké oblasti. Schůzi nadační rady se účastní „dva členové shromáždění ředitelů a ředitelek, dva členové shromáždění předsedů vědeckých rad, jednatel/ka nadace, jakož po jednom zástupci/zástupkyni personálu a vědeckých pracovníků/pracovnic jakožto stálých hostů s právem podávat návrhy a hlásit se o slovo“.²⁷

K 1. červenci 2006 působilo v nadaci 168 pracovníků, z nichž bylo 74,5 vědeckých pracovníků; zbytek pak představovali zaměstnanci v knihovnách, ve správě a specialisté na informační technologie. Personální obsazení nadace tak od jejího založení průběžně narůstalo, což je však nutné přičíst především oběma nově vzniklým institucím – Německému historickému ústavu v Moskvě (od roku 2005), resp. Německému fóru pro dějiny umění v Paříži (od roku 2006).²⁸ Zejména při pohledu na personální vývoj se ovšem nabízí otázka, co tato reforma přinesla skutečně nového. Vždyť vědci zde pracovali i předtím, stipendia byla také udělována, existovala i knihovna; funkce prostředníka mezi národy – v rámci německé zahraniční kulturní politiky – byla ostatně hlavním důvodem pro zřizování těchto ústavů.

²⁶ Erstes Gesetz zur Änderung des Gesetzes zur Errichtung einer Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland, Bonn (1. GeistwStiftGÄndG) vom 31. 7. 2009. Bundesgesetzblatt, část I, č. 51 z 6. 8. 2009, s. 2622–2624, http://www.bgbl.de/Xaver/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl (ověřeno k 28. 8. 2009).

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland, Jahresbericht 2005–2006, s. 12–13, www.stiftung-dgia.de/fileadmin/.../DGIA_ZJB_2005-06.pdf (ověřeno k 28. 8. 2009).

Položíme-li si v následujícím textu otázku, jak se reforma prakticky projevila, musíme se nejdříve zabývat financemi – tj. lepším (či eventuálně horším) vybavením ústavů, konkrétními organizačními postupy a praktickými dopady na výzkumnou činnost. Příslušné výsledky jsou samozřejmě formulovány s výhradou, že od reformy uplynulo jen několik let a kromě oficiálních výročních zpráv existují o této tematice jen sporadické badatelské výstupy.

Dopady reformy na společenskovední ústavy

Vědecká činnost

Jak už bylo v úvodu řečeno, zpočátku vyvolala centralizace ústavů v zúčastněných vědčích značné obavy. V této souvislosti byly zdůrazňovány i odlišné historické tradice, jimiž se ústavy vyznačovaly. A právě tato skutečnost komplikovala spojení ústavů a vedla ke konfliktům nejenom mezi nimi a ministerstvem pro vzdělávání a výzkum, nýbrž i mezi ústavy samotnými.²⁹ Nepodařilo se jim tedy zastupovat své zájmy jedním hlasem, což zřejmě v konečném důsledku oslabilo odpor vůči reformě.

To však nutně nevedlo k dominanci spolkové administrativy. Zvláště na personální úrovni se totiž všechny obavy nenaplnily: během času – od počátečního plánování až po první pozměňovací zákon – bylo možné počáteční dominanci Spolku výrazně omezit. To se odráží i v osobě prvního předsedy nadační rady. V této funkci působil v letech 2002–2008 historik Wolfgang Schieder. Schieder přednášel od roku 1970 moderní dějiny na univerzitě v Trevíru a od roku 1991 až do svého penzionování v roce 2000 moderní a soudobé dějiny v historickém semináři na univerzitě v Kolíně nad Rýnem. S německými historickými ústavami ovšem měl četné předchozí zkušenosti, např. v letech 1994–1997 působil jako předseda vědecké rady Německého historického ústavu v Římě, od roku 2002 byl kromě toho členem nadační rady DGIA.³⁰ Jak již ovšem bylo zmíněno, Schieder hovořil na začátku debaty o reformě jako o „nadačním strašáku“ (*Stiftungsopanz*), a rozhodně tedy nemohl být považován za jejího příznivce.

Oficiálně bylo brzy zdůrazňováno, že „nová organizační struktura ústavům otevře prostor pro větší samosprávu ve vědeckých záležitostech“ a umožní jim „lépe integrovat a zastupovat své zájmy“.³¹ Institucionální posílení je zdůrazňováno i v jiné souvislosti: vedle zahraničněpolitické prezence německých sociálních věd a jejich ústřední role při formulaci mezinárodních vědeckých diskusí dochází prý také k posílení pozice společenských věd i ve Spolkové republice samotné. Po uplynutí poměrně krátké doby lze ovšem stěží ověřit, zda tomu tak skutečně je. Některé indicie ovšem skutečně potvrzují, že se nyní hovoří „jedním hlasem“ i tam, kde předtím byli všichni odkázáni sami na sebe.

Tak např. v roce 2005 protestovalo mnoho pracovníků ve společenských vědách proti tehdy zaváděné „tarifní dohodě ve veřejné službě“ (*Tarifvertrag für den öffentlichen Dienst*,

²⁹ Stiftung DGIA, Jahresbericht 2002–2004, s. 5.

³⁰ Ministerin Bulmahn beruft Kölner Historiker Wolfgang Schieder an die Spitze der Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland. DGIA-Pressinformation, 24. 3. 2003, http://www.stiftung-dgia.de/deutsch/aktuelles/presse/Pressemitteilung_Schieder.pdf (ověřeno k 28. 8. 2009).

³¹ Bundesbericht Forschung und Innovation 2008, Unterrichtung durch die Bundesregierung am 22. 5. 2008, Deutscher Bundestag, 16. Wahlperiode, Drucksache 16/9260, s. 66, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/16/092/1609260.pdf> (ověřeno k 28. 8. 2009).

TVöD), podle níž měli být nově zaměstnaní vědci ve spolkových ústavech placeni nikoliv podle odsloužených let, nýbrž podle výkonnostních kritérií. Pro sociálněvědní oblast však nebyla předložena žádná kritéria, podle nichž by mohl být „výkon“ hodnocen. Upřesnění výkonnostních kritérií nyní hlasitě žádala i Nadace DGIA. Panovala obava, že by i profilovaní badatelé byli při uzavření nového pracovního poměru považováni za začátečníky – vždyť právě vědeckí pracovníci Nadace DGIA ústavy často střídali, takže ve mzdové oblasti by se s nimi pak stále zacházelo jako se začátečníky. Důležitější než jednotlivé body kritiky (a jejich oprávněnost či neoprávněnost) se jeví být skutečnost, že se „společenskovědní ústavy v zahraničí“ přihlásily o slovo jako jedna instituce a ofenzivně formulovaly své zájmy. V příslušném prohlášení stálo, že se obracejí na veřejnost, aby „poukázaly – ve snaze docílit zrovnoprávnění společenských věd – na nerovné zacházení mezi jednotlivými vědními oblastmi.“³²

Je ovšem zajímavé, že sám Schieder ve všeobecně formulovaném článku o „aktuálním postavení společenských věd v systému vědy“ relativizoval postoj, podle něhož lze jednoduše hovořit o společenských vědách a společných zájmech. Podle jeho názoru je už sám název Nadace německých společenskovědních ústavů v zahraničí nereflektovaně poplatný starému myšlení. Proto prý v minulosti usiloval, i když neúspěšně, o jiný název – totiž Nadaci Reinharta Kosellecka pro vědecký výzkum v zahraničí (*Reinhardt-Koselleck-Stiftung für wissenschaftliche Forschung im Ausland*), aby tak zdůraznil její univerzální vědecké zaměření.³³ I v tomto příspěvku Schieder prokázal, že mu je i nadále vlastní kritický duch. Realisticky ovšem viděl, i s ohledem na přerozdělovací bitvy o veřejné peníze, že jen prostřednictvím nové nadace se nabízí možnost „posílit badatelských profilů zúčastněných disciplín“.³⁴

Větší veřejné kritické debaty či stížnosti se každopádně až do dnešní doby nekonaly. Na tom měl zřejmě významný podíl Wolfgang Schieder, neboť novou instituci v prvních letech její existence rozvinul do podoby všestranně akceptovaného hráče na poli vědecké politiky, resp. i zahraniční kulturní politiky. Svoji činnost ve funkci předsedy nadační rady ukončil v roce 2008. Jeho nástupcem se pak stal dosavadní ředitel Ústavu pro evropské dějiny (*Institut für Europäische Geschichte*) v Mohuči Heinz Duchhardt, rovněž prominentní reprezentant svého oboru ve Spolkové republice. Ten již působil ve vědeckých radách Německého historického ústavu v Paříži a Německého historického ústavu v Moskvě.³⁵ Jak se ukáže v následujícím textu, byly to nejenom tyto integrující osobnosti, nýbrž i některé finanční aspekty, které u mnoha zúčastněných přispěly k akceptování nové úpravy.

Finanční dopady

Nová organizační úprava se nejdříve projevila v podstatně velkorysejším financování ústavů. Rozpočet nadace činil v roce 2007 cca 27,4 milionů eur z prostředků spolkového

³² Wissenschaftler zweiter Klasse? Geisteswissenschaftler wenden sich per Resolution an den Bund und prangern den TVöD als Mogelpackung an. DGIA-Presseinformation, 22. 12. 2005, http://www.stiftung-dgia.de/deutsch/aktuelles/presse/PI_Resolution_TVoeD.pdf (ověřeno k 28. 8. 2009).

³³ Theodor Schieder, Geisteswissenschaften – und kein Ende? *Zeitenblicke* 8, 2009, č. 1., <http://www.zeitenblicke.de/2009/1/schieder/dippArticle.pdf> (ověřeno k 28. 8. 2009).

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Mainzer Historiker Heinz Duchhardt an die Spitze der Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland berufen. *Presseinformation der DGIA*, 29. Oktober 2008, http://www.stiftung-dgia.de/deutsch/aktuelles/presse/PM_SR-Vorsitz.pdf (ověřeno k 28. 8. 2009).

ministerstva pro vzdělávání a výzkum. V roce 2009 dosáhl rozpočet již 32 milionů eur.³⁶ Stoupající rozpočtová tendence je zřejmá, což souvisí – např. u počtu pracovníků – s rozšířením Nadace DGIA o nové ústavy. K tomu je třeba přičíst pravidelné alternativní projektové financování, mj. od *Gerda Henkel Stiftung*, *Volkswagen Stiftung* a *Zeit-Stiftung*. Největší položka z těchto zdrojů připadla v roce 2007 Německému historickému ústavu ve Washingtonu, a sice díky dárcům přes přidruženou asociaci *Friends of the German Historical Institute in Washington*. Celkový roční podíl alternativních zdrojů financování činí v rozpočtu ústavů zhruba 1 milion eur.³⁷

Nelze zcela odmítnout argument nadační rady, že vzhledem k nedostatečnému finančnímu zajištění společenskovedních ústavů a kateder ve Spolkové republice mají pracovní podmínky v Nadaci DGIA relativně jistější základ. Jak uvádí výroční zprávy Nadace DGIA z let 2002–2004, při samostatné existenci ústavů by jejich financování vůbec nebylo možné. Nadační rada proto výslovně poděkovala spolkové vládě za finanční podporu, přičemž – a to by mělo být na tomto místě znovu zdůrazněno – předseda rady Schieder byl na počátku vůči tomuto záměru velmi kritický.³⁸ Zřejmě ovšem brzy identifikoval bod, v němž při strážlivé bilanci nákladů a zisku převážily přednosti centralizovaného financování před (beztak hypotetickými) zápory obsahové regulace.

Schieder tak v německé debatě o budoucnosti společenských věd upozornil na přednost, kterou jakoby Nadace DGIA ukázkově ztělesňovala – totiž výhodu dominantního postavení Spolku v podpoře mimouniverzitního výzkumu. Jako odpověď na „Manifest společenských věd“, formulovaný řadou vědců 26. listopadu 2005, napsal 4. ledna 2006 v deníku *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, že spolkové země přivádějí společenskovední výzkum na univerzitách k úpadku – ten by již na nich bez alternativního projektového financování vůbec neměl šanci na přežití. Jedině Spolek v tomto ohledu ještě něco dělá, takže v manifestu postulovaný návrat výzkumu na univerzity by se mohl projevit velmi negativně – právě na základě dominance Spolku totiž mají němečtí badatelé v oblasti společenských věd „potenciál, který je v mezinárodním srovnání jedinečný“.³⁹ Nadaci, které v této době ještě předsedal, označil za pozitivní příklad.

Mocná instituce této nadace má tedy na domácí půdě možnosti k prosazování zájmů, které jiné instituce nemají. Dostatečný příděl prostředků jí rovněž otevírá další pole působnosti jak ve vědecké oblasti, tak na poli politickém. A právě ohledně formulace zájmů platí, že například – pokud by došlo na katastrofický scénář – by případné uzavření ústavů bylo možné prosadit mnohem obtížněji. Posílením role německých historických ústavů a dalších zařízení politika samu sebe zavázala: kdo neustále zdůrazňuje roli mezinárodní spolupráce a zvláště roli zahraniční kulturní politiky, musí také pro ni něco udělat – jinak se stává nevěrohodný. Ostatně v tomto ohledu zaujímá Spolková republika ve srovnání s jinými státy beztak přední místo.

³⁶ Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland – Über uns, http://www.stiftung-dgia.de/ueber_uns.html (ověřeno k 28. 8. 2009).

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Stiftung DGIA, Jahresbericht 2002–2004, s. 5.

³⁹ Wolfgang Schieder, Ein Lob des Außendienstes. Die Zukunft der geisteswissenschaftlichen Forschung liegt jenseits der Universität. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 4. 1. 2006, Stov. též http://www.stiftung-dgia.de/deutsch/aktuelles/presse/20060104_FAZ_Schieder.pdf (ověřeno k 28. 8. 2009).